

OCJENE I PRIKAZI

Esad Duraković, *STIL KAO ARGUMENT. NAD TEKSTOM KUR'ANA*, Tugra, Sarajevo 2009., 394 str.

Knjiga *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana* prvo je djelo Esada Durakovića nakon *Orijentologije*, višestruko nagrađivane knjige, koja označava prekretnicu u promišljanju orijentalno-islamske umjetnosti i čiji će značaj zasigurno s vremenom postajati samo još veći, i izvan granica naše zemlje. S pravom su se poštovoci ovoga autora pitali da li je moguće da naredna knjiga ne ostane u sjeni toga djela. Međutim, autor je i novim djelom pokazao da je uvijek spreman na nove izazove, tako da se odmah na početku može reći da je *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana* knjiga koja po značaju stoji uz bok *Orijentologiji* jer otvara sasvim nove pristupe i interpretacije kur'anskoga Teksta. Prije svega, Duraković pokazuje da se u Kur'anu dešava kvalitativni obrat pa svi stilski postupci, svi ornamentalni elementi, ne gubeći ništa od svoje estetske vrijednosti, zapravo u Tekstu počinju funkcionirati kao argumenti.

Knjiga se sastoji od *Predgovora* i dvije velike cjeline – *I – U vrtovi-ma sakralnoga stila* i *II – Al-Fātiha: Dveri u stilistički beskraju*, nakon čega slijede *Literatura*, *Indeks imena* i *Indeks pojmova*. Ovo djelo je plod

dugogodišnjeg autorovog zanimanja za pitanja stila *Kur'ana*, čemu je posvećen niz njegovih radova. Posljednjih godina Esad Duraković ne zaustavlja se na stilističkom metodu, već otvara puteve semiotičkom pristupu: ako je već stilistička interpretacija kur'anskoga teksta bila potpuna novina kod nas a, koliko mi je poznato, i u svijetu, onda je okretanje semiotici doista pionirsko i avangardno, te je rezultiralo izuzetno plodotvornim interpretacijama. Već i površan pogled potvrđuje kontinuirano i svestrano bavljenje problematikom kur'anskoga stila. Istovremeno, redosljed tekstova u knjizi svjedoči i o tome kako je Esad Duraković tokom godina sve više, sve dublje uranjao u probleme stila, pa je od problema prevođenja i minuciozne, a veoma kompetentne analize tipičnih grešaka u prevođenju *Kur'ana* krenuo prema pitanjima tipičnim za strukturalnu stilistiku (radovi o superlativu, zamjenicama, konsonantskim skupovima...) da bi se usmjerio ka tekstualnoj stilistici (npr. *Elementi ponavljanja u kur'anskim pričama*, *Retorički obrat*, *Paralelizmi u al-Fātihi* itd.) i konačno došao do semiotičke stilistike, što je potpuno inovativno već i po sebi. Kada se zna da se analiza i interpretacija provodi na sakralnome tekstu kakav je Kur'an, onda je originalnost autorovog pristupa još impresivnija. Jedan od najinovativnijih tekstova,

koji se može i okarakterizirati, možda neuobičajeno za akademski diskurs, i jednim od *najljepših* tekstova, jer u njemu je spoznajna vrijednost usklađena sa načinom izlaganja tako da dobija i estetske vrijednosti, jeste tekst *Semiotika prostora u kur'anskom Tekstu*. Duraković ovdje piše na tragu moskovsko-tartuske semiotičke škole, posebno Lotmanovog pristupa, ali na izvjestan način se predstavlja i kao *ljubitelj znakova* u smislu što ga toj sintagmi daje Roland Barthes. Barthes smatra da je ljudski prostor uvijek bio prostor značenja, a gradovi i naselja su to par excellence. Za njega je grad diskurs, te se može govoriti o *jeziku grada*. Duraković ide i u drugom smjeru, pa govori o tipovima naselja u kojima Tekst djeluje, te o odnosima koji se time Tekstom uspostavljaju. Upravo analiza i interpretacija funkcije različitih naselja i drugih prostornih odrednica u kur'anskom Tekstu pokazuje facinantne rezultate, tako da Durakovićeva kombinacija lingvističke, semantičke analize riječi i fraza sa semiotičkom interpretacijom prostornih pojmova i odnosa ostaje u sjećanju još dugo nakon pročitano poglavlja. Duraković pokazuje kako svojevrsna *etička vertikala*, koja i inače postoji u raznim kulturama, pa i u svetim knjigama, gdje je sve duhovno, pozitivno, vrijedno, uvijek *gore*, a prizemno, tjelesno, negativno – *dolje*, praćena također vrednosnim odnosom *desno (pozitivno) – lijevo (negativno)*, u Kur'anu biva potencirana time što se Knjiga *spušta* vjernicima. To spuštanje implicira odnos *gore-dolje* kao stožerni odnos, kao vertikalnu iz koje proističu svi drugi

prostorni i u skladu s tim vrednosni, etički odnosi, i Durakovićev iskorak je u tome što je prepoznao, shvatio značaj jedne riječi, jednog glagola (*spuštati*) za cjelokupni univerzum sakralnoga kur'anskoga teksta.

Drugi dio posvećen je minucioznoj stilističkoj i semiotičkoj analizi i interpretaciji *al-Fātiḥe*. Mislim da nije pretjerano reći kako je rijetko kada o kraćem tekstu napisano više komentara: sura sadrži sedam ajeta, koji su formalno zapravo tek jedna jedina rečenica, a Esad Duraković blistavom analizom otkriva njene duboke smislove na gotovo stotinu stranica. U stilistici je poznato da poetski tekst sadrži maksimum informacije na minimumu prostora; međutim, *al-Fātiḥa* – uz nesumnjive estetske vrijednosti – nije tek književnost, naprotiv, ona je dio sakralnoga teksta, Knjige, čija je sura raskrilnica, te je stoga Duraković i nama razotkrio njene ogromne potencijale. Posebna novina jeste širenje predmeta proučavanja na prakticiranje vjere, na učenje Kur'ana i posebno *al-Fātiḥe*. Autor i tu suvereno prepoznaje, opisuje i interpretira znakove, ne libeći se da krene i u interpretaciju kulture pamćenja koju Kur'an intenzivno promovira i podstiče. Istovremeno, autor polemizira sa okoštanim tumačenjima Teksta, koja se prenose stoljećima, bez kretanja naprijed. Upravo čitajući ispisane redove posvećene *al-Fātiḥi*, u kojoj, Duraković nam uvjerljivo pokazuje, kao da je komprimiran smisao cjelokupnog Kur'ana i iz nje izvire a zatim se ponovo u nju ulijeva, pomislimo kako su besmisleni i rigidni prigovori nekih teologa, ali i drugih znanstveni-

ka, stilističkoj i semiotičkoj interpretaciji kur'anskoga Teksta. Naime, stilistička i semiotička interpretacija nipošto nije sporna jer autor uspijeva pomiriti vlastitu dvojnu poziciju: pozicioniranost *unutar teksta*, dakle, kao vjernika, sa simultanom znanstvenom pozicijom. Svako ko otvorenog uma pristupi čitanju ovog rukopisa nužno će doživjeti radost intelektualnog otkrića i produbljenog razumijevanja stila Kur'ana.

Zanimljiva je i struktura rukopisa, kao i način argumentacije Esada Durakovića. Naime, vidi se nekoliko provodnih motiva koji se ponavljaju na raznim mjestima, u raznim kontekstima. Pa ipak, kao što nas Lotman uči za ponavljanja u književnom tekstu, i ovdje se, u znanstvenom tekstu, pokazuje da dvaput ponovljeni motiv nije isti. Zapravo, svaki put osnovne autorove teze, na drugi način kontekstualizirane, potenciraju njegove osnovne teze, te tako i djelo u cjelini poprima strukturu arabeske, o kojoj je u *Orijentologiji* bilo riječi. U toj arabeski provodni motivi, odnosno osnovne teze, i sami djeluju kao argumenti, te je tako autor primijenio svoje uvjerenje o važnosti ponavljanja za strukturu svakoga teksta, pa i znanstvenoga.

Ako bi se u nekoliko riječi trebalo reći šta je najveći Durakovićev kvalitet ne samo u ovom rukopisu već i u *Orijentologiji* i u mnogim njegovim djelima, uključujući i inovativne i hrabre prijevode ključnih djela klasične arapske književnosti, onda je to *otvaranje novih puteva* – beskompromisno, znanstveno utemeljeno, a pri tome uvijek iz osobene vlastite perspektive i uz prepoznatljiv stil koji

je uvijek emotivan, ekspresivan i angažiran; nikada neutralan i bezbojan. Naslovi pojedinih tekstova ili njihovih poglavlja stoga osvajaju i zavede čitatelja, budeći narativnu žudnju koja je inače obično rezervirana za književnoumjetničke tekstove, ne za akademski diskurs, iako je baš njemu tako često prijeko potrebna.

Uvjerena sam da će knjiga biti zanimljiva čitateljima i stručnjacima iz raznih oblasti kod nas, a svakako i izvan naše zemlje. Pored *Orijentologije*, *Stilistička interpretacija Kur'ana* ostat će kao kruna znanstvenog opusa ovoga autora, koji je i svojim prijevodima na drugi način obezbijedio izuzetno mjesto u *prostoru* bosanskohercegovačke kulture, tačnije, u samom *centru* te kulture, ali je bez sumnje relevantan i za druge kulture i tradicije.

Marina Katnić-Bakaršić

Esad Duraković, *STIL KAO ARGUMENT. NAD TEKSTOM KUR'ANA*, Tugra, Sarajevo 2009., 394 str.

Kosmos kur'anskoga Teksta koji se iznova otkriva u svakome vremenu i svakome pojedincu iziskuje, u skladu s tim, i nova tumačenja i pristupe njegovoj formi i sadržaju. Naravno, svaki pristup ne može biti jednako ispravan, te bi valjano tumačenje trebalo pridati prednost analizi koja polazi od samoga djela, odnosno koja Tekstu prilazi *iznutra*. Upravo takva je polazišna osnova nove studije

je profesora Esada Durakovića – *Stil kao argument: nad tekstom Kur'ana* – koja predstavlja jednu (za naše prostore) sasvim svježju interpretaciju kur'anskoga Teksta iz više aspekata, a prevashodno zbog intencije samoga autora: već na samom početku, u Predgovoru, Esad Duraković otvoreno deklarira svoju *naučničku* poziciju (str. 10), međutim, ona ni u kojem slučaju ne podrazumijeva prividnu ili stvarnu distancu; štaviše, autor ovog djela nastoji biti što bliži predmetu (Objektu ili Subjektu, teško je reći) svoga rada. U tom kontekstu, analiza autora prvenstveno polazi od razmatranja formalnih obilježja Teksta, no, potom, u izrazito suptilnoj gradaciji, ona prelazi u analizu same ideološke poruke te načina na koji su uzajamno neraskidivo vezana ova dva plana.

Sama studija je podijeljena na dva dijela: prvi koji nosi naslov “U vrtovima sakralnoga stila” te drugi “Al-Fātiḥa: Dveri u stilistički beskraj”. Autor, u skladu sa svojom intencijom, prije svega nastoji razlučiti analize sakralnih od nesakralnih tekstova (ovakva tendencija prožima cijelu studiju: dokazuje se svojevrsna nemoć književno-umjetničkih tekstova da ostanu u središtu semi-osfere poput Svetoga Teksta). U tom kontekstu primjećujemo sljedeće: pitanje jezika je krucijalno (nemoć je, ovom prilikom, ne prisjetiti se Heideggerovog iskaza: *Jezik je kuća Bitka*). Iz tog pitanja proističe i ključna Durakovićeva teza: stil (kao poseban odabir jezičkih jedinica) kur'anskoga Teksta zapravo je dokaz o njegovom *i'ğāzu* ili nadnaravnosti! Formulirajući tu tezu, autor svakako

ističe kako je čisto estetski aspekt Teksta (koji bi u književno-umjetničkom tekstu bio samodovoljan element) u Kur'anu ipak na drugom mjestu, te u potpunoj službi ideološke poruke. Uspostavljajući takvu hijerarhiju elemenata (a vertikalom ćemo se svakako baviti u nastavku), autor na jedinstven način pokazuje i svoju vlastitu poziciju: sasvim je moguće tumačenje kur'anskoga stila koje neće nastojati poremetiti ideološke odnose koji vladaju u Tekstu. Zapravo, možemo primijetiti kako ovu studiju prožima *tragaganje za harmonijom*, što svoj posebni izraz nalazi u odjeljku naslovljenom “Stilogenost poglavlja al-Raḥmān”. Pored stilističke analize ove sure, autor u njoj pronalazi i ideju duala, odnosno binarnih opozicija koje vladaju na prvoj, fonološkoj i morfološkoj ravni, ali i na samom semantičkom nivou. Dual (kojim se autor bavi i u kontekstu analize al-Fātiḥe) predstavlja vrhunaravni princip stvaranja, i, u riječima autora, *ta binarnost realizira se (...) na dva načina: komplementarnošću i opozicijama* (str. 322). Međutim, potraga za ekvilibrijem u Tekstu prelazi i na sljedeću ravan: autor nam ukazuje na izraženu vertikalnu odnosa koja implicira nadređenost i subordinaciju, kao i prirodnost takvih odnosa što rađa sklad (harmoničnost ne znači istovjetnost, već pronalazak sopstvenog mjesta u ljestvici). U iskazivanju vertikale (Allah – meleki – čovjek – džini – životinje – biljke: u općem poretku, a u pojedinačnim surama ova ljestvica se kreće od Boga ka izgubljenima, onima “na koje srdit je se” ili “koji lutati ostadoše”) isprepliću se tri nivoa: ar-

gumentativni, kognitivni i estetski. U skladu s tim, možemo ustvrditi kako su u ovoj analizi snažno povezana pitanja jezika, stvarnosti, spoznaje i istine. Pored toga, autor se bavi i izraženim oneobičavanjem jezičkih izraza u Kur'anu (na primjer, u poglavlju "Stilski potencijali elativa"), što, opet, za sobom povlači i isticanje Božije nadmoćnosti nad očekivanjima i sviješću ljudi koji mogu tek pokušati dokučiti "vrtove smisla".

U ovom, prvom dijelu svoje studije, autor se, pored ostalog, bavi i pitanjima adekvatnog prevođenja određenih sintagmi u Kur'anu; stilskim stasavanjem superlativa; Božanskom upotrebom ličnih zamjenica; stilogenošću konsonantskih skupova; književnim i matematičkim ponavljanjima u kur'anskim pričama; semiotikom prostora u kur'anskome tekstu; te metaforom Dženneta u Kur'anu. U razmatranju ove posljednje teme, autor Duraković, poput Mircea Eliade, hermeneutičara i historičara religija, nastoji približiti metaforu raja, a samim time i onosvjetskog doba koje će dokinuti povijesnost – što bi Eliade nazvao *in illo tempore*. Na ovom mjestu dodajmo i to da se autor bavi čudesnom trostrukom putanjom izraza Džennet: od skrivenoga, ovozemaljskog vrta (dženneta) nastaje metafora za onosvjetsku bašču (Džennet), koja se, opet, vraća u vremenitost pri opisivanju ljepota nekog ovozemnog prostora (džennet).

Drugi dio studije u potpunosti je posvećen prvoj suri u Kur'anu, *ra-skrilnici* ili *osvajačici*. Smisaona začudnost i konciznost ove sure bila je predmet zanimanja i nekih klasičnih mufessira (na ovom mjestu spome-

nimo Ćalaluddina al-Suyutija, koji je u ovoj suri vidio sažetak i opći uvod cjelokupnog Kur'ana; na osnovu njenog sadržaja al-Zamahšari je klasificirao i sve ostale ajete u ovom Tekstu). Autor naše studije, pak, al-Fātiħu promatra i u stilskoj neobičnosti koja, opet, odražava dubinska ideološka strujanja u njoj. U njoj se, prevashodno, ogleda gorespomenuta vertikalna – autor neprestano ukazuje na piramidalnu strukturu izvornoga Teksta al-Fātiħe. Na relativno malom tekstualnom prostoru ove sure ogleda se mnoštvo pitanja sa kojima se autor u jednom aspektu počinje suočavati već i u prvom dijelu svoje studije: sakralizacija prostora; retorički obrati; gnoseološka metafora i jezička represija; paralelizmi; granica; odnos centra i periferije. Posebno je značajno pitanje prostora u ovoj analizi. Prije svega, autor ukazuje na to da se tekstualnim (dakle ovozemno limitiranim) prostorom oblikuje/modelira bezgranični prostor. S druge strane, u analizi se vremenska dimenzija (bar u određenoj mjeri) potiskuje, što možemo primijetiti po naslovima koji ističu spacijalnost: "Suočenje centra s periferijom", "Silazak uređene sure u neuređen prostor", "Granica izražena zamjenicama mi i oni". No, i pored (privremenog) potiskivanja vremenske dimenzije (ili bar njegove linearnosti) u analizi, autor se ipak bavi i odnosom između pamćenja i Teksta, kao u potpoglavljima "Zajedničko pamćenje Teksta i auditorija. Al-Fātiħa kao provodni motiv", "Zajedničko pamćenje preporučuje konciznost" te "Zajedničko pamćenje Teksta i auditorija: institucija hifza podrža-

na ritmizacijom Teksta”. Dakle, u analizi su zastupljeni i temporalni i spacijalni aspekti na što, naposljetku, pokazuje i Durakovićeve opservacije o sintagmi “Put uspravni” (što je ujedno i posljednja rečenica u ovome djelu): *Tekst sakralni, ili Put uspravni, ne vodi ravno, ka obzorju, već vodi uspravno – ka prostorima svjetlosti.*

Dženita Karić

Ahmed Vali Novopazarac, AŠKNA-MA. LJEPOTA I SRCE. Uvodna studija, prevod i pogovor Adnan Kadrić, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar 2009., 371 str.

Ljubavna mesneviya *Ljepota i Srce* nastala krajem šesnaestog stoljeća iz pera Ahmeda Valije Novopazarca prevedena je prošle godine na naš jezik. Pojavljivanjem ovog prevoda akademska javnost je, prije svega, upoznata sa jednim od najznačajnijih bošnjačkih autora narativnih poema, ali se njime također pomaže rasvjetljavanju odnosa književnosti nastale u jednoj od pokrajina Carstva prema glavnim umjetničkim strujanjima u “centru”. O tome na određeni način govori sam prevodilac u uvodnoj riječi: *Iako ju je napisao kao mlad pjesnik, ova poema, bez obzira na neka manja formalna jezička odstupanja od poetskog izraza visokostilizirane dvorske lirike poznatih pjesnika, ipak predstavlja djelo koje je ocijenjeno u stručnoj kritici velikih pjesnika nje-*

gova vremena kao “izbrušeni biser vanredne ljepote.” (str. 9-10). Stoga se ovaj filološki prevod čini značajnim i kao poticajni korpus za proučavanje danas dosta aktualne teme odnosa između središta i periferije te mehanizama pomoću kojih se ostvarivalo njihovo međudjelovanje.

Prevodilac Adnan Kadrić, nakon uvodne riječi, čitaoca u predgovoru (uvodnoj studiji) upoznaje sa samim autorom Ahmedom Valijem Novopazarcem te njegovim djelima. No, da bi pružio koherentnu sliku i kontekstualizirao autora, Kadrić prije svega opisuje rodno mjesto Ahmeda Valija Novopazarca – ekonomske i kulturne okolnosti u Novom Pazaru iz šesnaestog stoljeća. Upravo u tom stoljeću dešava se *značajniji urbani i kulturološki razvoj Novog Pazara* (str. 15) što, svakako, utječe na književnu produkciju. Kadrić se osvrće i na druga Novopazarčeva djela pored *Ašknama*, kao što su versifikovani spjev *Četrdeset Poslanikovih izreka*, hronogram Mehmed-paši Sokoloviću i kraće poeme. Uvodna studija u svom najvećem dijelu razmatra simboličko-mistički ljubavni ep *Ljepota i Srce*, osvrćući se na njegovu narativnu strukturu te fabulu (kako autor u naslovu navodi *i/ili mitologizirani alegorijski diskurs u ljubavnom epu* – str. 47). Kadrić smješta ovaj ep pod utjecaj *prijevodne poetske renesanse* (str. 29) odnosno djela perzijske klasične poezije prevedene na osmanski jezik. I u ovom aspektu moguće je promatrati raznolike kulturološke prenose i razmjene: od perzijske poezije do njenog prevođenja na osmanski jezik i poezije koja je nastala na tom jeziku pod njenim utjecajem – a

potom sve do poezije Bošnjaka na osmanskome turskom jeziku.

Drugi i najveći dio knjige predstavlja prevod ašknama Ljepota i Srce. Prema Kadriću, ovaj spjev sadrži tri veće cjeline: uvodna poglavlja, pripovijest o Ljepoti i Srcu te završni dio epa (str. 31). Ovaj ljubavni ep sadrži ustaljene poetske segmente poput tevhida i nata čime se izravno afirmira duhovna usmjerenost djela, a ostali dijelovi (upućeni halifama te vladaru) nadalje potvrđuju hijerarhijsku ljestvicu koja se odražava i na tekstu (gdje pročelnu, početnu poziciju zauzima hvala upućena Bogu). Ustaljeni elementi uključuju i autorsku samorefleksivnost iskazanu u navođenju razloga za pisanje priče, a posebno mjesto zauzima i svojevrсна oda peru, čija simbolika je veoma prominentna u ovakvoj vrsti narativnih spjevova.

Glavni dio poeme obiluje mnoštvom simbola i metafora. Osnovni par sačinjavaju Husn (Ljepota), kći Aška (Ljubavi) i Dil (Srce), sin Akla (Razuma). U skladu sa tesavufskom pjesničkom tradicijom, u središtu priče je putovanje motivisano potragom, u ovom slučaju inicijalno traganjem za pićem slatke vode života (ovakav motiv nije rijedak u svjetskoj književnosti – sjetimo se samo Gilgameša i njegove potrage za besmrtnošću). Ovo traganje potom doživljava transformaciju i predstavlja niz epizoda kojima Dil nastoji doprijeti do Husn (naravno, ova poema se samo na površinskom nivou može smatrati profanim ljubavnim narativom; ona je nadasve duboko uronjena u tesavufsku pjesničku tradiciju). U razvijanju narativa koriste

se i brojni drugi simboli/pokazatelji stanja duše na putu ka ostvarenju cilja, poput Nazara (Pogleda), Zulfa (Solufa), Nagmea (Melodije), Hajala (Mašte), Mihra (Priateljstva) i dr. Na kraju poeme, i sjedinjenja Husna i Dila, rađa se Ruh (Duša). Završni dio epa, opet, vraća se samorefleksivnom komentaru autora u kojem on navodi godinu završetka djela ali donosi i potvrdu književnog kanona i tradicije.

Djelo *Ašknama: Ljepota i Srce* sadrži i pogovor u kojem se govori o recepciji djela krajem 16. stoljeća, kao i pjesničkom statusu Ahmeda Valija Novopazarca u tezkirama, pjesničkim biografijama, pregledima i književnoj kritici. Pored pogovora, u knjizi se nalazi i prilog kojeg sačinjava mali rječnik stručnih tesavufskih pojmova i izraza te mali rječnik općih pojmova korištenih u djelu. Uz ove, ali i prethodne dijelove knjige, na detaljan način se osvjetljava lik i djelo Ahmeda Valije Novopazarca, te nago- vještavaju nove studije koje će se baviti tematikom ljubavnih mesneviya.

Dženita Karić

‘Ali Asgar Halabi, HISTORIJA ISLAMSKE CIVILIZACIJE. S perzijskog preveo Fuad Hadžimehmedović, Ibn Sina, Sarajevo 2010., 473 str.

Studija *Historija islamske civilizacije* dr. ‘Ali Asgara Halabija predstavlja skup predavanja koje je dr. Halabi držao u školi “Tarbiyete Moderris”, a namijenjena je stu-

dentima i svima onima koji žele steći jednu uopćenu sliku osebujne islamske kulture i civilizacije razvijane na ogromnom geografskom prostoru, a koja i danas predstavlja veliki izazov za naučno istraživanje u raznim domenima. Dr. ‘Ali Asgar Halabi, profesor perzijske književnosti na Islamskom univerzitetu Azad u Teheranu, autor je više naučnih studija iz oblasti islamske gnoze, perzijske književnosti, umjetnosti i dr.

Iako nema pretenziju da svojom studijom zasjeni sva do sada napisana djela iz ove oblasti, autor je njome uspio obuhvatiti i obraditi sva područja duhovnog i materijalnog stvaralaštva u okviru islamske kulture i civilizacije. Naime, autor je u dvanaest poglavlja predstavio nastanak i stasanje ne samo vjerskih disciplina, poput tefsira, kiraeta, hadisa, fikha, nego i filozofije te njenog odnosa sa teologijom, etike, prirodnih znanosti, umjetnosti, historije, islamskog mističizma (tesavvufa), politike. Pored toga, autor nam navodi i imena najznačajnijih predstavnika svake od spomenutih disciplina.

Knjigu sačinjava dvanaest poglavlja: *Prijevod i tefsir (tumačenje) Kur’ana Časnog, Prenošnje i prevođenje znanstvenih djela drugih naroda, Teologija i filozofija, Ihvanus-Safa, Etika, Prirodne znanosti, Matematičke znanosti, Lijepe umjetnosti, Historija i geografija, Tesavvuf i irfan, Škole i naučni centri u islamu i Politika*. Na početku knjige autor se osvrće na zaključke do kojih su došli veliki evropski mislioci, nasljednici grčke i rimske kulture i civilizacije – Hegel, Bejkon,

Niče, Maks Veber, a odnose se, prije svega, na tvrdnju da je kolijevka civilizacije antička Grčka, to jest da je civilizirano sve što je poteklo ili proisteklo iz te civilizacije, a sve što je drugo i drugačije nužno je divljačko, necivilizirano. Zbog toga, autor ove studije želi uvesti čitaoca u jedan potpuno novi svijet, odskrinuti mu vrata jedne osebujne kulture kakva je orijentalno-islamska. On to uspješno čini predočavajući čitaocu osnove islamskog učenja, izvore za tumačenje islama, islam kao filozofski sistem, a potom prelazi na sve aspekte duhovnog i materijalnog stvaralaštva nastalog u okviru ove kulture. Zanimljivo je da na slično determiniranje islama nailazimo i kod Nerkeza Smailagića. Prema Smailagiću četiri su opće odrednice islama: “islam – oblik arapske samorealizacije, islam – novi oblik monoteizma, islam – temelj političkog zajedništva, islam – nova svjetska civilizacija.” (Nerkez Smailagić, *Klasična kultura islama I*, Zagreb, 1973.) Prema dr. Halabiju, civilizacija predstavlja “zalaganja i stvaralaštva koja su pripadnici tog naroda izvršili u historiji svog postojanja kako bi prevazišli primitivizam i nestabilnost a ušli na scenu kolektivnog života i ostvarili neke zajedničke ciljeve.”

Ne zanemarujući važnost ostalih poglavlja ove studije, kao naročito zanimljivo ističemo drugo poglavlje pod naslovom *Prenošnje i prevođenje znanstvenih djela drugih naroda*. Naime, od perioda vladavine abasidske dinastije dolazi do ekspanzije prevođenja naučnih i književnih djela drugih naroda. Kako sam autor ističe, dva su razloga ove pojave:

“Prvi razlog je što je u ovom periodu islamska država dostigla vrhunac i sa aspekta bogatstva i veličine i sa aspekta kulture i spoznaje. Drugi razlog je taj što je u ovom periodu nastala većina islamskih znanosti i veliki broj stranih naučnih djela je preveden na arapski jezik.” Naime, arapski jezik je više stotina godina bio jezik ne samo Objave, već i nauke. U periodu od 9. do 12. stoljeća na arapskom jeziku je nastao veliki broj djela iz filozofije, astronomije, medicine, historije i sl. Među djelima koja su prevedena na arapski jezik su, prije svega, djela grčkih filozofa, ali i perzijskih naučnika i pjesnika, te djela nastala na sanskritu. Islamska civilizacija je na taj način postala baštinik starih kultura Istoka i Zapada.

Značajan dio studije posvećen je skupini Ihvanus-Safa, “tajnoj filozofsko-religijsko-političkoj skupini”. Ihvanus-Safa (Čista braća) je skupina slobodoumnih eklektičkih muslimanskih mislilaca. Dr. Halabi nas upoznaje sa pojmom, stepenom i metodama koje su koristili pripadnici ove skupine, kao i sa njihovim poimanjem etike, politike i podjele nauka i rasprava u politici. Ihvanus-Safa su djelovali na sinkretiziranju svih objavljenih religija i filozofskih pravaca. To znači da su iz svake religije i filozofske misli preuzimali ono što im je odgovaralo, ne ustručavajući se da preuzmu ideje iz zoroastrijanizma i manihejstva, dualizma, peripatetičke filozofije, odnosno iz svega onoga što su smatrali razumnim.

U poglavlju *Lijepa umjetnosti* predstavljene su umjetnosti orijentalno-islamskog kulturno-civiliza-

cijskog kruga, slikarstvo, muzika, umjetnost minijature, ćilimarstvo, kaligrafija, tezhib te arhitektura. Pitanje koje se po svojoj problematici posebno nameće autoru jeste pitanje zabrane slikanja likova, koje je kao takvo striktno zabranjeno Objavom. Autor je mišljenja da su zbog ove zabrane svoju punu afirmaciju doživjele druge grane umjetnosti.

U posljednjem poglavlju autor obrađuje pitanje politike, koju dijeli na islamsku vjersku politiku i islamsku filozofsku politiku. Politika je “vođenje naroda ka njihovom dobru njihovim usmjeravanjem ka putu spasa na ovom i budućem svijetu.” Pored razmatranja Platonova nemjerljiva doprinosa poimanju politike, autor navodi i poimanja društva i politike velikih islamskih mislilaca, među kojima spominje imena poput Abdullaha ibn Mukaffa’a, Ebu Hanife, Ahmeda ibn Hanbela Maruzija, Džahiza Basrija, Imama Muhammeda Gazalija.

Zasigurno je da će ova kvalitetna studija naći svoju široku primjenu, tim prije što i sam autor kaže kako je ona namijenjena studentima i svima onima koji žele steći bar djelimičan uvid u neke aspekte islamske civilizacije. Osim toga, knjiga predstavlja brojna imena islamskih naučnika, filozofa, sufijskih, umjetnika te nudi komparativnu analizu sa naukama nastalim u okrilju zapadno-evropske kulture, što je od velike koristi za one koji žele uploviti u nepoznate i nepredvidive dubine nauke.

OSMANLI BELGELERİNDE BOSNA HERSEK. Haz. Aġanoġlu H. Yıldırım et al., Istanbul 2009, 523 str.

Historijski dokumenti od iznimne su važnosti za bolje razumijevanje kako same historije tako i međusobnih odnosa među pojedinim državama. Prema riječima generalnog direktora Državnog arhiva Republike Turske i rukovodioca projekta prevođenja i izdavanja dokumenata ovog arhiva dr. Jusufa Sarinaja, to je u ovom slučaju i bio motiv izdavanja navedenih dokumenata. Ova knjiga, jedna u nizu iz serije sličnih publikacija, sadrži 144 dokumenta raspoređena u deset poglavlja. Dokumenti obuhvaćaju period između 1580. i 1924. godine. U knjizi su predstavljene dokumenti koji se odnose na Bosanski ejalet, kasnije Bosanski vilajet, a posebno oni koji se odnose na Novopazarski sandžak koji je, nakon aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrije, jedini ostao pod vlašću Osmanske države.

U ovoj lijepo dizajniranoj i koncipiranoj knjizi dokumenti su, na osnovu sadržaja, hronološki podijeljeni u poglavlja. Na početku knjige je sadržaj na turskom i na bosanskom jeziku. Uz fotografiju svakog originalnog dokumenta data je i njegova transliteracija i sažetak na bosanskom i turskom jeziku. Knjiga obiluje razglednicama i fotografijama na kojima su prizori iz Bosne iz navedenog perioda. Na kraju se nalazi *Indeks* (517-523) i kao prilog austrijska karta Bosne i Hercegovine iz 1908. godine.

Prvo poglavlje *Idarî ve mulkî konular – Organizzazione i upravne*

teme (str. 21-43) sadrži osam dokumenata različitog sadržaja, među njima o unapređenju zaslužnih državnih službenika, nagradi bosanskom mitropolitu zbog lojalnosti državi i imenovanju Ahmed Dževdet-paše za inspektora u Bosni i Hercegovini.

U drugom poglavlju *Siyasî hayat – Politički život* (str. 49-128) zastupljeni su dokumenti koji govore o određenim oblicima miješanja Austro-Ugarske u unutrašnje poslove Bosne i Hercegovine i prije 1878. godine, kao i dokumenti o sprječavanju Hrvata da huškaju Srbe na ustanak protiv Osmanlija, sprječavanju srpskog popa iz Livna i Bihaća u sličnim djelatnostima, huškanju od strane Austro-Ugarske i Srbije u Bosni i Pljevljima i sl. Jedan dokument govori o tome kako su Srbi osnovali "komisiju" za pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji. Pored toga, govori se i o raznim "nezakonitostima" koje su počinili austrijski vojnici na granici između Bosne i Pljevalja.

Treće poglavlje *Askeri Konular – Vojne teme* (str. 134-185), kao što i sam naslov kaže, obuhvata vojne teme poput onih o dodjeljivanju timara zaslužnim vojnicima, postavljanju vojnika na različite službe po tvrđavama, trebovanju hrane za vojnike koji čuvaju Bosnu, naredbe o popravci strateški značajnih tvrđava, o smirivanju pobunjenika, kao i izvještaji o troškovima popravke na mostu u Višegradu, o podmetanju požara na dijelu granice od strane Srba, zaustavljanju pobunjenika iz pravca Srbije, te izvještaj o otvaranju fabrike za izradu sukna za vojne uniforme itd.

Poglavlje *Iktisadi Hayat – Ekonomski život* (str. 193-219) sadrži

dosta interesantnih pojedinosti o svakodnevnom životu bosanskog čovjeka u periodu od 17. do 19. stoljeća. Među ovim dokumentima su i: dokument iz 1690. godine o uvozu u Bosnu bakarne rude za kovanje novca, zahtjev naroda Novog Pazara za pomoć nakon što je ova kasaba stradala prilikom neprijateljskog napada (1716. godine), spisak plaća vojnika u nekim bosanskim tvrđavama, kao i plaća muftija, imama i mujezina (1797-98), dozvola 1846. godine austrijskom trgovcu Vičensu Mešaniju za sječu drva u Zvorniku za proizvodnju buradi, te koncesija data 1872. godine Englezu Alfredu Wilkinsonu za korištenje rudnika žive u Kruševu (!) kod Sarajeva.

Poglavlje *Sosyal Hayat – Socijalni život* (str. 225-268), koje je možda ipak trebalo biti prevedeno kao *Društveni život*, prepuno je sitnih i zanimljivih vijesti iz svakodnevice u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću. Prva vijest iz 1803. godine govori o dovlačenju u Travnik balona koji se srušio u blizini bihaćke tvrđave, “prije nego što nezalice u narodu dignu galamu oko toga”. Interesantna je i vijest da je nakon požara u Sarajevu 1852. godine sultan poslao naredbu da se siromasima oštećenim u požaru pomogne sa 100.000 groša. Da su državni fondovi korišteni kako bi se održao rad raznih komisija pokazuje dokument iz 1859. u kojem stoji: “Sve troškove za hranu, piće, poslugu i ostalo što je bilo potrebno nezavisnoj komisiji, određenoj da riješi neka pitanja između vlasnika čifluka i napoličara u Bosanskom ejaletu, koja je tokom 39 dana radila na tom planu, snositi će državna blagajna.” Navedeni do-

kument pruža mnoštva informacija o prehrambenim navikama u to vrijeme. Na spisku se, pored neophodnih namirnica za svakodnevnu ishranu, nalaze i neke potrepštine koje, bar prema cijenama, u tadašnje vrijeme sugeriraju luksuz: od kadaifa, nišeste, bamje, limuna, badema, suhih kajsija i groždica do najskupljih začina poput cimeta u prahu. Neke naredbe iz ovog perioda odnose se na pravoslavne svadbe i njima se “zabranjuje običaj pravoslavaca u Bosni da svoje kćeri udaju za skupe pare kao da su robovi”. U informacijama koje su se slale u prijestonicu je i izvještaj da je oko Pljevalja pao snijeg u augustu, te da žene u Novom Pazaru koje su svojevremeno primile islam uznemiravaju njihovi očevi. Uz izvještaj kako su austrijski vojnici kod Tuzle i Banje Luke počinili silovanja, pljačke, izazvali požare i druga nedjela ovdje su zabilježene naredbe o mjerama koje treba poduzeti protiv ovakvih postupaka austrijske vojske 1878. godine.

Poglavlje *Muhacirler ve Iskân – Muhadžiri i naseljavanje* (str. 273-317) sadrži dokumente koji se odnose na muhadžire, odnosno izbjeglice ili iseljenike. Zanimljivi su nacrti za izgradnju naselja za muhadžire na području grada Ankare i duž pruge u Anadoliji, kao i odluke o podmirivanju troškova bosanskih muhadžira koji su naseljeni u Ankari kroz jednokratnu pomoć u novcu za izgradnju kuća, kupovinu po dva vola za svako domaćinstvo, poljoprivrednih mašina i alatki, sjemena i hrane za 270 dana (avgust 1900.). Međutim, kasniji stav Osmanske države po tom pitanju je jasan – “potpuna evakuacija bosanskih muslimana koji žele da se ise-

iz Bosne bila bi politička pogreška, a zahtjevi za iseljenje trebaju se razmatrati u skladu sa ovom konstatacijom” (1904.) Pored toga, “potrebno je učiniti sve da oni bosanski muslimani koji žele da se isele ipak ostanu tu gdje jesu” (1908.).

Poglavlje *Sağlık – Zdravlje* (str. 321-344) sadrži informacije o epidemijama zaraznih bolesti stoke (1864.) u Bosni, vakcinaciji ljudi (1864.), otvaranju bolnice za muškarce i žene u Sarajevu, čiju je gradnju finansirao Gazi Husrev-begov vakuf (1867.), i o tome da “iako ova bolnica posjeduje 60 kreveta za bolesnike, nema doktora, osim židova Senbila, koji radi bez diplome, stoga se iz Istanbula šalje doktor oficir Džemal-efendija i novac za lijekove za godinu dana, kako bi narod, kao i žene “rahatnije dolazili na pregled”.

Naredno poglavlje nosi naslov *Imar faaliyetleri – Građevinski radovi* (str. 349-369), a sadrži informacije o popravkama i izgradnji pojedinih objekata, kao što su popravka bezistan-čiji je vlasnik Gazi Husrev-begov vakuf (1850.), izvještaj o proširenju puta od Sarajeva do skele u Brodu (1850.), popravke puteva, mostova i sl. Interesantna je odluka iz 1867. godine o izgradnji nove zgrade vlade u Sarajevu, poznate kao Konak, koja se i danas koristi kao državni rezidencijalni objekat. Pažnju privlači i projekat za izgradnju pruge od Istanbula preko Jedrena i Tatarpazara do Bosne (1869.), za čiju realizaciju je bila angažirana jedna belgijska firma.

Poglavlje *Din – Vjera* (str. 375-437), donosi dokumente koji govore o postavljenjima na funkcije imama, o ponovnoj izgradnji izgorjele sina-

goge u Sarajevu (1814.), o obnavljanju fermana sultana Mehmeda Fatiha o slobodama monaha u Fojnici, Kreševu i Sutjesci (1830.), o popravci katoličke crkve u Varešu (1853.); radi zadovoljstva sljedbenika svih vjera, dozvoljeno je proširenje sinagoge u Sarajevu, kao što je dozvoljeno i bosanskim katolicima i pravoslavicima da grade svoje crkve i nesmetano obavljaju bogoslužja (1853.).

U poglavlju *Eğitim – Obrazovanje* (str. 445-447) su dokumenti o imenovanjima bibliotekara, muderrisa u medresama, otvaranju ruždija, imenovanju direktora i nastavnika u ruždijama koje se grade u sandžacima Bosanskog ejaleta (1852.), te dokument da je sultan, na prijedlog Ahmed Dževdet-paše, poklonio 12.000 groša za kupovinu parcele za izgradnju katoličke škole u Sarajevu i sl.

U poglavlju *Vakıf – Vakuf* (str. 481-517) su dokumenti koji govore o različitim aktivnostima vezanim za instituciju vakufa. Među njima su: zahtjev iz 1633. godine za popravku munare džamije sultana Bajezida u Foči, odluka mutesarrifa Skopskog sandžaka Sijavuš-paše iz 1699. godine da o svom trošku u mjestu Duga Poljana (ili Dugopoljani) kod Sjenice izgradi džamiju, neki dokumenti su o vraćanju kajjima na dužnost u džamiji, o isplati plaće Mustafa-efendiji, šejhu kadirijske tekije u Sarajevu i drugi.

U prikazu ove knjige želimo skrenuti pažnju na neke njene karakteristike. Već smo spomenuli da su priređivači koncipirali knjigu tako da je uz fotografiju originalnog dokumenta na osmanskome jeziku priložena i

transliteracija istoga, te sažetak na turskom i bosanskom jeziku. Stoga je moguće vršiti poređenja između originalnog teksta, transliteracije i prijevoda. Samim tim ukazala se mogućnost i za uočavanje određenih nedostataka. Prije svega, ono što smeta čitaocima sa našeg govornog područja jeste nekvalitetan prijevod sažetaka dokumenata sa osmanskog na bosanski jezik. Uglavnom se radi o neodgovarajućoj upotrebi padeža, ali i nekim drugim nedostacima. Naprimjer konstrukcija “Abdullah oglu Husejin” u dokumentu o dodjeli timara (str. 135) prevedena je kao “Abdullah sina Husejna”, a ispravno je da je timar dodijeljen Husejinu, sinu Abdullahovom. Slično je i sa “Ahmedu sina Mehmedova”, a treba “Ahmedu, sinu Mehmedovom”, zatim, tu su i greške poput “anekcija” umjesto “aneksija”, “oporezivanje alkoholnih pica koje prodava ju sarajevski židovi,” “restauracija džamije...u Banjaluku” i sl.

Šteta je to što priređivači nisu konsultirali nikoga sa naših područja oko tačnog čitanja pojedinih imena, termina ili lokaliteta, od kojih je većina u historiografiji već ranije razriješena. Naprimjer, iako u osmanskom tekstu jasno piše sandžak Začasna, a već je objavljen niz naučnih i popularnih tekstova o postanku i uređenju ovog sandžaka, u prijevodu na bosanski stoji “Začešni sandžak” (str. 137). Svaki historičar osmanista će pročitati naziv Začasna, ali prosječni čitalac sigurno neće u ovom nazivu lokaliteta prepoznati da se radi o teritoriji na prostoru današnje Republike Hrvatske. Isto tako, nazivi pojedinih lokaliteta ostavljeni su pod nazivom

pod kojim se spominju u dokumentima, bez napomene da je današnji naziv tog lokaliteta drugačiji. Time je i nepotpun indeks na kraju knjige ostao dodatno manjkav. Naprimjer, Čelebi Pazar je danas Rogatica, Yeni Varoš je Nova Varoš, Tašlidža su Pljevlja, Iskopya je ustvari Uskopje (danas o Gornji Vakuf – Uskoplje). Zatim, kula u Hercegovini sigurno nije “Kalbenoka” nego, vjerovatno, Klobuk, a Golhisar je Jezero kod Jajca itd. Možda bi i mogla ostati verzija “u Hlivnom”, umjesto u Livnu, ali bi onda bila u obliku “u Hlivnu”. Već je davno ustanovljeno da se čifluk u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa zvao Dnoluka a ne, kako je ovdje pročitano, “Adtoluka”. Manastiri u blizini Visokog nisu “Kruševo i Sviska” nego Kreševo i Sutiska (str. 376). To nije bilo teško ustanoviti budući da je u knjizi doneseno i pismo sa potpisima gvardijana ovih manastira u kojem jasno i čitko latinicom pišu ispravni nazivi (str. 416). Također, izgleda kao da priređivači nisu koristili ni detaljnu, doduše veoma staru kartu Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Crne Gore, koja se nalazi na kraju kao prilog. Ova karta je iz *Hand Atlasa* Andresa Allgemenera, izdata u Leipciugu davne 1908. godine, što znači da je iz perioda aneksije, o kojem je u ovoj knjizi uglavnom i riječ. Zatim, biblioteka o kojoj je riječ u jednom dokumentu jeste Čejvan-begova ili Čejvan-čehajina, a ne “Gejvan-begova” (str. 445).

Bez obzira na navedene nedostatke, knjiga je veoma korisna kako za naučne istraživače tako i za širu publiku. Međutim, kada bi ovakvi projekti bili rađeni u saradnji sa od-

govarajućim institucijama i pojedincima sa naših prostora, knjige poput ove sigurno bi dobile na historijskoj utemeljenosti.

Elma Korić

İlber Ortaylı, DRUKČIJE RAZUMIJEVANJE OSMANLIJA. S turskog na bosanski preveo Salmir Kaplan, Connectum, Sarajevo 2009., 236 str.

İlber Ortaylı je jedan od vodećih turskih historičara današnjice, odrastao i školovao se u Turskoj, magistrirao na University of Chicago pod mentorstvom prof. dr. Halila İnalçika. Doktorsku disertaciju sa temom *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler* (Lokalna uprava u periodu nakon Tanzimata) odbranio je na Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi. Bio je gostujući predavač na mnogim svjetski priznatim univerzitetima. Trenutno obavlja funkciju direktora Muzeja Topkapi saraj i profesor je na Univerzitetu Galatasaraj. Autor je više djela i studija iz oblasti osmanske historije za period od 16. do 19. stoljeća. Knjiga koja se nalazi pred nama samo je jedna u nizu izvanrednih knjiga o Osmanlijama i različitim segmentima osmanskoga društva.

Knjiga *Drukčije razumijevanje Osmanlija*, koja je u prijevodu Salmira Kaplana sada dostupna i na bosanskom jeziku, pobudila je veliki interes kulturne i naučne javnosti ne samo u Turskoj nego i širom svijeta. Naime, u Turskoj je doživjela

više od 25 izdanja, što ide u prilog već izrečenoj činjenici. Knjiga se sastoji iz radova i predavanja koje je prof. Ortaylı držao na mnogim međunarodnim naučnim skupovima i simpozijima vezanim za kulturnu historiju Osmanske države. Knjiga sadrži predgovor autora i 21 poglavlje u kojima autor razmatra širok spektar tema iz oblasti historije, kulturne historije i arhitekture. Jedno poglavlje autor je posvetio liku i djelu osmanskog sultana Mehmeda Fatiha i njegovoj ulozi u svjetskoj povijesti. Pored toga, prof. Ortaylı se osvrće na pojave specifične za osmansko društvo, poput devširme, institucije kadije, paše i sl.

Sam naslov *Drukčije razumijevanje Osmanlija* govori o jednom sasvim novom pristupu historiji Osmanske države. Autor preispituje ustaljene stavove historijske nauke i većine historičara današnjice koristeći se novim metodološkim pristupom činjenicama koje su iznosili brojni autori koji su se bavili historijom Osmanske države u njenim različitim segmentima. Naprimjer, kada govori o devširmi, autor jasno navodi razloge pribjegavanju takve mjere, uslove pod kojim se ona vršila, starosnu dob dječaka koji su mogli biti regrutovani devširmom, ironizirajući navode Ive Andriće u romanu *Na Drini ćuprija*, ovjenčanom Nobelovom nagradom, a to je da su dječaci uzrasta 3-5 godina mogli biti regrutovani tim putem: "Zamislite o kojem stepenu nepoznavanja činjenica se radi kada nas je jedan historijski roman u kojem se ne daju nikakve utemeljene informacije, roman čiji je autor srpskohr-

vatski nacionalista, uspio uzbuditi i uzrujati.”(Ortaylı 2009:233)

Prof. Ortaylı je jedno poglavlje posvetio instituciji porodice i njenom značaju u osmanskome društvu ističući kako je ovo društvo poseban značaj pridavalo ženi. On navodi da je žena u osmanskome društvu uživala mnoga prava i slobode, čime demantuje navode historičara koji tvrde da žena nije bila dio javnog života. Kao prilog ovoj činjenici, autor naglašava da je žena slobodno mogla posjećivati javna mjesta, svetkovine i sl., a za vrijeme Tanzimata, njen značaj raste, ona se sve više obrazuje i postaje aktivna jedinka društva. Shodno tome, porodica se organizira na drukčiji način i žena postaje ekonomski neovisna, što dovodi do velikih promjena u osmanskome društvu. Autor ističe, između ostalog, kako su mahale bile strukturirane ne po ekonomskoj moći njenih stanovnika nego po vjerskoj pripadnosti, te da je svaka mahala imala vlastita pravila bezbjednosti koja nisu nužno bila propisana zakonom. Mahale su imale i svoju ulogu u obrazovanju. Nažalost, tokom 19. stoljeća utjecaj mahale slab zbog migracija stanovništva i naglog naseljavanja velikih gradova.

Kako smo već naprijed spomenuli, autor je cijelo jedno poglavlje posvetio liku i djelu sultana Mehmeda Fatiha govoreći o njemu kao “istočnjaku bez kompleksa prema Zapadu”. Ortaylı ističe da je sultan Mehmed Fatih, kako je već dobro poznato, utjecao na formiranje povoljne kulturne atmosfere time što je bio zaštitnik i pokrovitelj mnogih pjesnika, naučnika i intelektualaca tog perioda. Iako je bio prvi kome je pošlo za rukom da

osvoji Konstantinopolis, sultan Fatih, po mišljenju prof. Ortaylıja, zasigurno nije vodio samo osvajačku politiku. Njemu se pripisuje razvoj i nastanak osmanske historiografije.

Poglavlje knjige pod naslovom *Sultani* govori o vještinama pojedinih sultana koje su manje poznate javnosti i time ih predstavlja u jednom novom svjetlu. Sultani su bili obrazovani onako kako im dolikuje, da bi se potom usavršavali u onome u čemu su bili najbolji – zanatu ili umjetnosti. Sultan Murad III je poznat kao pjesnik koji je iza sebe ostavio obiman divan pjesama, sultan Murad IV se spominje kao odličan sportista, sultan Ahmed III kao jedan od najboljih kaligrafa, sultan Abdulhamid II kao jako nadaren stolar itd.

Nakon svega navedenog, zaključujemo da knjiga *Drukčije razumijevanje Osmanlija* pruža jedan potpuno novi uvid i drukčiju perspektivu u historijske činjenice koje su nam odavno poznate ili djelimično poznate. Njenoj popularnosti doprinosi i jednostavan izraz, o čemu prevodilac u Predgovoru kaže: “Svako poglavlje izrađeno ustaljenom naučnom metodologijom, no radi pristupačnosti knjige širem krugu čitatelja, autor se odlučio da naučni tekst rastereti fusnota i detaljnog navođenja izvora, što mu je svakako dalo na popularnosti i boljoj prijemčivosti kod čitalačke publike.” (str. 5) Nadamo se da će ova izvanredna studija naići na interes naše kulturne i naučne javnosti kao što je pobudila interes širom svijeta, a da će i druge studije prof. Ortaylıja u skorije vrijeme biti dostupne i na našem jeziku.

Suraiya Faroqhi, *ARTISANS OF EMPIRE: CRAFTS AND CRAFTS-PEOPLE UNDER THE OTTOMANS*, I. B. Tauris, London 2009, 276 pp.

Posljednjih desetljeća primjetna je tendencija da se u središte historijskog i sociološkog istraživanja stavljaju teme koje su prethodno bile zanemarene, bilo zbog nedostatka obimnijeg materijala, ili pak zbog naučničke usredsređenosti na druge, "centralnije" teme (a ne smijemo isključiti ni mogućnost da se u sam izbor objekta istraživanja često uključuju i izvannaučnički motivi poput političkih pritisaka). U skladu sa tom tendencijom reinterpretiranja historije možemo primijetiti da se i nova studija Suraiye Faroqhi bavi relativno potisnutom temom zanatstva u Osmanskom carstvu, na način koji osvjetljava ne samo ovaj vid ekonomskog privređivanja već i specifične odnose u društvu čiji su važan dio bile i zanatlije.

Knjiga je, nakon Uvoda (*Introduction: Artisans of Empire*) i prvog poglavlja *Writing about Artisans* (Pisati o zanatlijama), podijeljena u tri cjeline. Prva nosi naslov *Before the 1670s* (Doba prije 1670-ih) i sadrži četiri poglavlja: *Before and After 1500: How Artisan Organization May Have Emerged in the Ottoman Lands* (Prije i nakon 1500.: Na koji su se način zanatske organizacije možda pojavile u osmanskome području), *Services to the State* (Službovanja državi), *Guildsmen of Istanbul and Cairo* (Pripadnici esnafa u Istanbulu i Kairu) te *Provincial Craftspeople and Merchant Networks* (Provincijski

majstori i trgovačke mreže). Druga cjelina je pod naslovom *From the 1670s to the 1850s* (Od 1670-ih do 1850-ih) i također je podijeljena u četiri poglavlja: *Changes in Istanbul Guilds* (Promjene u istanbulskim esnafima), *Cairo: From Military Penetration of Artisan Guilds to the State Monopolies of Mehmed Ali Paşa* (Kairo: od vojnog prodora zanatskih esnafa do državnog monopola Mehmeda Ali Paše), *Political Roles of Craftsmen* (Političke uloge majstora) te *Provincial Craftsmen: How Guilds Adapted to New Circumstances* (Majstori iz provincija: Kako su se esnafi prilagodili novim prilikama). Treći i posljednji dio nazvan je *After 1850* (Nakon 1850.) i sadrži samo poglavlje *1850 to 1914: A Different State, a Different Economy and the Disappearance of the Guilds* (1850-1914: Drugačija država, drugačija ekonomija i nestanak esnafa).

Pored standardnih dodataka, poput bilješki, bibliografije i indeksa, ova studija sadrži i poglavlje *Conclusion: Characterizing Guilds Through Comparison* (Zaključak: Obilježavanje esnafa putem komparacije).

Već u samom Uvodu autorica ističe kako je u dosadašnjim istraživanjima osmanskog stanovništva prominentan objekt proučavanja bio vladajući sloj, vjerski službenici, kao i pisari, a potom i strani posjetitelji; možda su najzastupljeniji bili trgovci. Međutim, zanatlije se u takvoj hijerarhiji nalaze na samome dnu, tik iznad seljaka i nomada (str. xiii). Kada bi se uopće i bavili zanatstvom i zanatlijama, prethodni su istraživači akcent proučavanja stavljali na ulogu države u odnosu prema zanatlijama

ili pak na nastojanja zanatskih majstora da se i njihov glas čuje. Što se tiče samih korisnika i kupaca, pažnja se skreće na njih tek posljednjih godina. Suraiya Faroqhi želi da ova tri aspekta promotri simultano, a predmetu svog proučavanja dodaje i razmatranje esnafa te, u tom kontekstu, i izvanesnafske zanatske radnike. Autorica u svom djelu nastoji pronaći i mjesto za žene radnice, tako da, naposljetku, za njen cilj istraživanja možemo reći da uključuje sljedeće: radnike i radnice kao stvarne subjekte; poslove koje su obavljali i organizacije koje su formirali; potrošačku potražnju za zanatskim dobrima i uslugama; veze zanatlija i njihovih esnafa sa aparatom osmanske države (str. xv).

Faroqhi prevashodno nastoji osvijetliti rezultate dosadašnjeg naučnog zanimanja za zanatlije, zanatstvo i esnafe u Osmanskom carstvu te zaključuje da je takvo interesovanje bilo usmjereno najviše na duhovna usmjerenja/ozračja pojedinačnih esnafa. Svojevrsan preokret u proučavanju dešava se šezdesetih godina, kada na površinu izbija proučavanje "sekularnijih" aspekata zanatskog udruživanja. Paradigma se opet mijenja, te osamdesetih godina dolazi do proučavanja načina opstanka pojedinih zanata i zanatlija te stratifikacije unutar zanatskog svijeta. U analiza zanatstva u Osmanskom carstvu Istanbul ne predstavlja jedini centar; njemu se dosta često suprotstavlja Kairo, tako da se ova dva grada posmatraju paralelno, što doprinosi boljem uvidu u tu granu ekonomije.

Faroqhi sve relevantne aspekte u proučavanju zanatstva nastoji okupiti

u jednoj studiji. Na taj način ona preventivno istražuje porijeklo esnafske udruživanja koje smješta u period između kraja 15. i kraja 16. stoljeća. U razmatranju esnafa, neizbježan faktor je njihov odnos prema državi i državnom aparatu, gdje se nastoji ukazati i na načine traženja samostalnosti te odupiranja monopolu države. U tim odnosima svakako je bitna i dijalektika zanatlija i trgovaca, što, opet, govori i o širem aspektu ponude i potražnje. Jedno od centralnih pitanja kojima se Faroqhi bavi jeste imigracija u metropole Osmanskoga carstva, a, u skladu s tim, i migracioni procesi koji su dovodili do različitih odgovora lokalnog stanovništva i (političkih) reakcija države. U tom kontekstu možemo zaključiti kako je zanatlijska uloga u Osmanskom carstvu imala i snažnu društveno-angažiranu notu, što je posebno primjetno u periodu kolonijalističkih pohoda koje Faroqhi opisuje u posljednjoj cjelini pod naslovom *After 1850* (Nakon 1850.). Naime, povećana učestalost pobuna zanatlija u tom periodu može se pripisati njihovom izravnom otporu ekonomskom kolonijalizmu koji je zaprijetio lokalnim proizvodnim strukturama, te na taj način izvodimo zaključak da su zanatlije, baš kao i drugi slojevi društva, imali uistinu aktivnu ulogu, što je suprotno uvriježenom orijentalističkom stavu o dekadenci i inertnosti različitih slojeva društva u posljednjim stoljećima Osmanskoga carstva.

Ovo djelo Suraiye Faroqhi otvara niz pitanja čiji domen prelazi okvire samog istraživanja zanatskoga svijeta u Osmanskom carstvu. Pored već spomenutih aspekata zanatskog života

u tom periodu, autorica se dotiče i općenitijih problema odnosa različitih vjera i načina privređivanja, hijerarhijske strukture u esnafima, odnosa između centra i periferije te, što je možda i najbitnije, specifične sinkrazije kulture poslovanja i življenja. Upravo u tom aspektu djelo Suraiye Faroqi je od iznimne važnosti jer ukazuje na nevjerovatnu dinamičnost koja nije jenjavala ni onda kada se to zbog društveno-političkih prilika činilo.

Dženita Karić

Nedim Zahirović, MURTEZA PASCHA VON OFEN ZWISCHEN PANEGYRIK UND HISTORIE: EINE LITERARISCH-HISTORISCHE ANALYSE EINES OSMANISCHEN WESIERSPIEGELS VON NERGISI (EL-VASĀFŪ L-KĀMIL FĪ-AĤVĀLI L-VEZĪRI L-‘ĀDIL), Leipziger Beiträge zur Orientforschung 25, Peter Lang, Frankfurt am Main 2010, 217 pp.

Poznata izdavačka kuća Peter Lang iz Frankfurta je objavila knjigu *Murteza-paša Budimski između panegirika i historije: literarno-historijska analiza Nergisijevog djela* “Vezirsko ogledalo (Savršeni opis pravednog vezira)” istraživača Nedima Zahirovića, naučnog saradnika iz Centra za historiju i kulturu srednjoistočne Evrope (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas) pri Univerzitetu u Leipzigu.

Nergisi Muhammad b. Ahmad Nargis-zade ili, kako se u Bosni češće izgovaralo njegovo ime, Nerkesi bio je glasoviti bošnjački pjesnik čiji se jezički izraz odlikovao visokim stilom, elegancijom i snažnom imaginacijom. Za vrijeme svog boravka u svojstvu kadije u Banjaluci 1629. godine napisao je monografiju *Al-waṣf al-kāmil fī aḥwāl al-wazīr al-‘ādil* o budimskom beglerbegu Murteza-paši Bošnjaku ili Murteza-paši Novošeherliji (u. 1636), amidžiću velikog vezira Ibrahim-paše Novošeherlije, kako ga spominje Bašagić (Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti 1986:401).

Budući da je Nerkesija sebi u privatnom životu postavljao veoma visoke moralne ciljeve, što je i naglasio u samom uvodu ovog djela posvećenog Murteza-paši, njegova je nakana bila da svojim djelom predstavi jednu uspješnu vojnu karijeru (Salih Trako, “Biografija bosanskog vezira Murteza-paše”, POF X-XI, 181). Nerkesi je, oslikavajući moralne, političke, diplomatske i psihološke karakteristike Murteza-paše, kroz svoje djelo – ondašnje moćno medijsko sredstvo – predstavio jednog veoma savjesnog i poduzetnog vojnog zapovjednika čija je vojna strategija u sebi na najbolji način objedinjavala ekonomske, političke i sigurnosne interese države.

Upravo ovo Nerkesijevo djelo je bilo predmetom književno-historijske analize Nedima Zahirovića. Ono što se mora na samom početku istaći jeste da je filološka obrada ovog djela na zavidnoj razini: krajnje akribično i znanstveno precizno utemeljena, sa svim potrebnim instrumentarijem

koji prati ovakvu vrstu obrade i analize teksta manuskripta.

Djelo se sastoji od pet poglavlja: uvoda, književno-jezičke analize, historijske analize, fabule i transkripcije djela.

U uvodu, *Einleitung* (9-17) se općenito govori o knjizi i njenom sadržaju te o životu i djelu Muhameda Nerkesija. Autor napominje da je imao na raspolaganju pored autografa, koji se nalazi u Topkapı Sarayı, i prijepise koji su pohranjeni u Nacionalnoj biblioteci u Beču (NF 437 i Mixt. 1621) i daje kratak opis njihovih formalnih karakteristika (str. 14).

Drugi dio, *Sprache und Stil* (19-57) posvećen je lingvostilističkoj obradi teksta, u kojem se na standardan način analizira tekst: ortografske karakteristike zapisa, leksička struktura djela u kojoj su posebno ispitivane glagolske forme na kojima se strukturira leksikostilistički sloj djela, kao i retoričke figure kojima obiluju ovakve vrste klasičnih tekstova. Posebno su izdvojeni simboli čijom je ekspresivnošću autor istakao neke socijalne dimenzije u složenoj komunikaciji ljudi. Sa prozodijske strane su obrađeni metrovi lirskih ulomaka kojima je autor ispreplitao tekst. Sudeći po onima koje je Zahirović prepoznao, to su najčešće stihovi koji pripadaju Nef'iju, mada je kompiliran i značajan broj lirskih umetaka drugih, autoru nepoznatih pjesnika. Brojnim stihovima, ajetima i hadisima kojima Nerkesi ilustruje svoj tekst, po uobičajenoj intertekstualnoj matrici na kojoj se zasniva cjelokupna produkcija divanske književnosti, on ustvari komunicira s temeljnim islamskim izvorima. Zahirović je

bio prilično uzdržan u analizi lirskih umetaka jer je, nakon upoređivanja stihova iz ovog djela sa stihovima iz Nerkesijevog *Divana*, zaključio da je Nerkesija pravio lirsku kompilaciju stihova drugih pjesnika, pa to ne bi bila analiza Nerkesijeve poezije već drugih, zasada nam nepoznatih pjesnika.

Treći dio knjige, *Historischer Hintergrund* (43-57) je osvjetljavanje historijske pozadine djela iz prve polovine 17. stoljeća. Opisan je, između ostalih ratnih pohoda u okviru tridesetogodišnjeg rata, i pohod koji su 1626. godine u Ugarskoj protiv habsburške vojske preduzeli protestantska alijansa (tj. Bethlen i njegovi evropski protestantski saveznici) i osmanska vojska.

Stoga, zaključuje autor, ovo Nerkesijevo djelo je vrijedan historijski izvor, jer pruža detaljnu sliku jednog od tri ratna pohoda erdeljskog kneza Gabriela (Gábor) Bethlena protiv Habsburgovaca. Budući da su se ondašnji osmanski hroničari prvenstveno zanimali za zbivanja na istočnim granicama Carstva i uredno ih bilježili, Nerkesijev *Savršeni opis...* pruža brojne informacije o zbivanjima na zapadnim granicama Carstva. Zapisani historijski fakti u djelu, kako navodi autor knjige, nesumnjivo govore da je Nerkesi bio, ako se izuzme njegova kitnjasta retorika, dobro informiran o događajima o kojima piše i da su njegovi informatori morali biti veoma bliski Murteza-paši.

Od autora saznajemo da su ti događaji zabilježeni i u osmanskim hronikama Mustafe Naime i Evlije Čelebija, koji tu bitku naknadno bilježi u svom *Putopisu* sa dosta netačnih

podataka. O tim događajima piše i Johann Wilhelm Zinkeisen, a kao glavni izvor su mu poslužili izvještaji sir Thomasa Roe, engleskog poslanika na Porti. Navodi se i jedno sultansko pismo iz ovog doba objavljeno u *Munšeatu* Feriduna Ahmed-bega. Autor, također, ovdje napominje da građa iz Austrijskog državnog arhiva može biti koristan izvor za istraživače ovog perioda.

U bilješkama su date različite vrste referenci: ubikacija geografskih pojmova, objašnjenje termina, podaci o mjestima i ličnostima, upućivanje na druge izvore i literaturu, kao i sva druga značajna pojašnjavanja relevantna za historijska i kulturološka istraživanja.

U četvrtom dijelu, *Inhaltsangaben* (59-107) ukratko je prepričan sadržaj djela sa svim bitnim detaljima o ličnostima i događajima, uz mjestimični prijevod dijelova teksta na njemački jezik i oznaku folije sa koje je prenesen sadržaj. Na samom kraju ovog poglavlja, autor u kraćoj biografiji Murteza-paše opisuje njegove posljednje dane u Jerivanu i neobičnu priču o tome kako je njegovo tijelo dopremljeno u Erzurum i tamo ukopano. Tu navodi tvrdnje historičara – u pogledu kojih je autor ostao suzdržan – da ovaj Murteza-paša nije brat velikog vezira Salih-paše, kako se to često navodi u literaturi (Muevkit, Babinger, Trako, Šabanović), već bliski rod velikom veziru Ibrahim-paši (u. 1601). Prepričani sadržaj je u bilješkama popraćen komentarima, literaturom i arhivalijama.

U petom dijelu (109-186) je data transkripcija osmanskog teksta, koji nije previše opterećen bilješkama,

osim onih koje se odnose na preuzete dijelove teksta iz Kur'ana i hadisa, te prozodijskih referenci za stihove iz teksta.

Slijede tehničke napomene o transkripciji (DMG, modificirana sa dodatnim simbolima za perzijski alfabet), obimna i respektabilna bibliografija korištenih izvora i literature, te indeksi autora, ličnih imena i mjesta.

Ono što želim istaći jeste da je Zahirović u pravu kada iznosi svoj stav da ovo djelo ne predstavlja biografiju Murteza-paše, već ogledalo za njega samoga (str. 33), što će reći da ovo djelo govori o emocionalnoj inteligenciji Murteza-paše, a to je ključni moment njegovog uspjeha i kao čovjeka i kao vojnika. Uz ostalo, između redova ovog djela čitamo i da ključ uspjeha na primjeru ličnosti Murteza-paše leži u samosvijesti, empatiji, načinu komunikacije, pronicljivosti, samopouzdanju, prevazi-lazanju konflikta u pregovaračkom kontekstu, što je rezultiralo uspješnom vojnom strategijom.

Ova knjiga je izvor za izučavanje historijsko-socio-političkih prilika iz tog perioda, a posebno za one koji se bave pitanjima vojne povijesti, strategije, diplomacije, kao i operativnog umijeća.

I na kraju želim napomenuti da autor ove knjige, u okviru šireg projekta Centra za historiju i kulturu srednjoistočne Evrope pod naslovom *Osmanski orijent i srednjoistočna Evropa – poredbene studije o percepcijama i interakcijama u graničnim zonama od 16. do 18. stoljeća*, radi na istraživačkom zadatku o porodici Memibegović iz rubnih dije-

lova Osmanskog carstva (Slavonije i Ugarske) iz 17. stoljeća, te da će i taj projekt ugledati svjetlo dana i biti od koristi onima koji se bave istraživanjima iz oblasti povijesti i kulture tog područja.

Sabaheta Gačanin

Philippe Gelez, SAFVET-BEG BAŠAGIĆ (1870-1934): AUX RACINES INTELLECTUELLES DE LA PENSÉE NATIONALE CHEZ LES MUSULMANS DE BOSNIE-HERZÉGOVINE, Mondes méditerranéens et balkaniques 2, École française d'Athènes, Athènes 2010, 805 pp.

U okviru zbirke “Mediterranski i balkanski svijet” École française u Atini prikuplja teze, monografije i izlaganja sa seminara koji se odnose na istraživanja u tom domenu. Kao jedna od monografija iz navedene oblasti pojavila se knjiga pod naslovom *Safvet-Beg Bašagić (1870-1934): aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine*, neznatno izmijenjena verzija doktorske disertacije koju je pod istim naslovom autor Philippe Gelez odbranio 2006. godine na Université Paris IV – Sorbonne i stekao stepen doktora nauka iz oblasti historije. Zanimljivo je da su na kraju rukopisa doktorske disertacije doneseni naslovi, sažeci i ključne riječi na njemačkom, engleskom i bosanskom, gdje njen “bosanski naslov” glasi: *Safvet-beg Bašagić*

(1870-1935) : na intelektualnim izvorima nacionalističke (sic!) misli kod bosansko-hercegovačkih muslimana. Postavlja se pitanje zašto se “nacionalna” misao iz naslova teze prevodi sa “nacionalistička”.

U uvodu knjige autor naglašava da je svoju početnu hipotezu “ka korijenima bosansko-muslimanskog nacionalizma” (aux racines du nationalisme bosno-musulman, str. 7) tokom istraživanja preformulisao u kompleksniju sintagmu “ka intelektualnim korijenima nacionalne misli kod muslimana Bosne i Hercegovine” (aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez les musulmans de Bosnie-Herzégovine, str. 7), što bi značilo kako “prije svega, ‘nacionalna misao’ više nego ‘nacionalistička’ objašnjava da Bašagić nije formulisao direktno bosansko-muslimanski nacionalizam. On mu je ostavio mogućnost, ali ga nije jasno izrazio, na način koji je potpuno pozitivan; elementi koje on iznosi su isti oni od kojih se može izgraditi bilo koji nacionalni identitet, kao što je to bio bosansko-muslimanski ili hrvatski nacionalizam između dva rata. S druge strane, pridjev ‘intelektualni’ odražava da se Bašagić smješta u izvjesno polje djelovanja koje ne pripada, pravo rekavši, ni religiji ni nauci, naprimjer. Riječ ‘korijeni’ je sačuvana jer su istraživanja potvrdila da je Bašagić bio pokretač a da nije, ipak, stigao da ubere plodove.” (str. 7)

Pored ovih objašnjenja, te uz historijat i cilj izrade doktorske disertacije pod istim naslovom u uvodu su, između ostalog, navedeni i neki problemi sa kojima se autor kao historičar susreo, kao što je naziv jezika

kojim se govori u Bosni i Hercegovini ili naziv za stanovnike Bosne i Hercegovine, uz objašnjenja o svom opredjeljenju za određene formulacije. Na kraju su izrazi zahvalnosti onima koji su mu pomogli, kako u toku istraživanja, prvenstveno u arhivima i bibliotekama u Bosni i Hercegovini, tako i u izradi teze i njenom oblikovanju u knjigu.

Sadržaj knjige je raspoređen u tri dijela, od kojih svaki ima više poglavlja podijeljenih na odsjeke sa više zasebnih naslova i kratkim zaključkom na kraju svakog odsjeka.

Prvi dio knjige, naslovljen "Aux origines de la pensée de Bašagić: Racines familiales et formation intellectuelle (1596-1890)" (Ka genezi Bašagićeve misli: Porodični korijeni i intelektualno oblikovanje (1596-1890), str. 15-149) posvećen je porodičnoj tradiciji i učešću Bašagićevih predaka u historijskih događajima od 16. do 19. stoljeća. Ovaj dio sadrži dva poglavlja: I – Antiquités familiales (Porodične starine, str. 17-51) i II – De la formation du père à la formation du fils (Od oblikovanja oca do oblikovanja sina, str. 53-149). Dok je prvo poglavlje pretežno posvećeno porijeklu porodice, više prema tradiciji nego prema historijskim dokumentima koji se odnose na Bašagićeve pretke, drugo poglavlje se uglavnom odnosi na život Ibrahim-bega Bašagića predstavljen kroz različite faze, od školovanja do obavljanja raznih dužnosti u osmanskoj, a zatim i austro-ugarskoj administraciji. Tek u pojedinim odsjecima ovog poglavlja pojavljuje se i ime Safveta – najstarijeg Ibrahim-begovog sina, uz usputne opservacije da je njegovo školo-

vanje zavisilo od očevog kretanja u službi. Ovaj dio teksta nudi podatke o vjerskim običajima vezanim za muslimansku djecu uopće (npr. mekteb, sunećenje), uz autorovu pretpostavku da se to odnosi i na Safveta.

U drugom dijelu knjige, "Nationalisme et orientalisme chez Safvet-beg Bašagić (1890-1906)" (Nacionalizam i orijentalizam kod Safvet-bega Bašagića (1890-1906), str. 151-393), autor ističe kako je evidentan utjecaj porodične historije na razvoj ličnosti Safvet-bega Bašagića, kao i, posebno, izravan utjecaj njegovog oca kao nesumnjivog autoriteta. "U tome se očituju tri karakteristike: prvo, pripadnost islamskoj kulturi Osman-skog carstva, po moralnom, intelektualnom i umjetničkom oblikovanju; zatim, patriotizam naslijeđen od oca, koji je ukorijenjen u određeno geografsko područje; i na kraju, novi aspekt njegovog oblikovanja koji će biti u sukobu sa prethodnim, a to je zapadnjačka orijentacija kroz prizmu orijentalizma, ovdje shvaćenog kao nauke čiji su objekat kulture islamskog svijeta." (str. 151) Ovaj dio je podijeljen na tri poglavlja: I – Gestation de l'idée nationale (Sazrijevanje nacionalne ideje, str. 153-243), II – Vienne, point d'éclatement (Beč, tačka otcjepljenja, str. 245-307, III – Générer une élite intellectuelle (Stvarati intelektualnu elitu, str. 309-393).

Prvo poglavlje je posvećeno brojnim događajima iz vremena Bašagićevih gimnazijskih dana, a posebno odjeku popratnog pisma redakcije uz pjesme "Rodoljupke" objavljene u "Bosanskoj vili" 1890. godine, u kojem se Bašagić deklarira kao "Srbin musliman", što je izazvalo skan-

dal širih razmjera. Bašagić je zatim iste pjesme objavio u zagrebačkom časopisu "Pobratim" 1891. godine, uz napomenu da su već objavljene u "Bosanskoj vili", čime je nastojao ublažiti nacionalističku propagandu koja se razvila nakon njihovog prvog objavljivanja. Povodom pokretanja lista "Bošnjak" Bašagićev je spjevao pozdravnu pjesmu pod naslovom "Bošnjaku" gdje je "vješto iskoristio dvostruko značenje riječi *Bošnjak*: naziv lista i nacionalni naziv" (str. 167). Autor dalje ukazuje na Bašagićevu rodoljubivu poeziju u kojoj prevladava regionalni hercegovački patriotizam, a poglavlje završava popisom ocjena na maturskom ispitu koji je uspješno okončan u junu 1895. godine, kada Bašagić ima 25 godina i pred sobom budućnost u kojoj će naći svoj put "između Istoka i Zapada, između savremenosti i tradicije, između islama i svjetovnosti" (str. 243).

Drugo poglavlje je posvećeno periodu Bašagićevog studija u Beču, susretima sa drugim studentima sa ovih prostora, te njegovom književnom radu u tom periodu. Govoreći o njegovim nacionalnim idejama iz tog vremena, autor zaključuje kako prvi dio Bašagićevog života u Beču "obilježava važan razvoj njegove ličnosti, duboko sazrijevanje njegove osjećajne individualnosti (...); on se osjeća istovremeno Hrvatom i Bošnjakom (u nacionalnom smislu riječi), ili ni sasvim jednim ni drugim, neodlučnost koju sasvim izvjesno treba pripisati hercegovačkim naslijeđem njegovog oca i, s druge strane, osmanskim idejama. U isto vrijeme, još uvijek nije postignuta njegova in-

telektualna zrelost : ona će se jasno ocrtati u drugom dijelu njegovog boravka u prijestonici" (str. 284).

U zaključku na kraju drugog poglavlja navodi se kako su "bečke godine" učinile da Bašagić sazri kao historičar i kao čovjek od pera, ali i kako je Beč pripremna faza za "uspostavljanje bosansko-muslimanskog nacionalizma koje će započeti nakon njegovog povratka u Sarajevo u ljeto 1899. godine" (str. 307).

Treće poglavlje obuhvata pregled četiri pravca Bašagićevog djelovanja nakon povratka iz Beča u Sarajevo: historiju, književnost, obrazovanje i religiju. Na planu historije, centralno mjesto zauzima njegovo djelo *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, a na planu književnosti opširno su obrađene historijske okolnosti vezane za pripreme i pokretanje časopisa *Behar*, te Bašagićevo angažovanje kao urednika i saradnika u časopisu. Treći pravac djelovanja na planu obrazovanja mladih generacija predstavljen je kroz osnivanje "Gajreta" i njegovu ulogu u "približavanju između muslimanske elite i širokih masa" (str. 377), dok se posljednji pravac stvaranja elite završava potpunim porazom. Bašagić je izgubio mnoge simpatizere i "nije više u modi, a konzervativne snage su potpuno preuzele njegovu vlast nad narodom" (str. 393). Autor zaključuje kako je Bašagićev neuspjeh na tom planu izazvan političkim okolnostima.

Treći dio knjige nosi naslov "*Kultur et politique chez Safvet-beg Bašagić (1907-1934)*" (*Kultura* i politika kod Safvet-bega Bašagića (1907-1934), str. 395-571) također sadrži tri

poglavlja: I – En quête d'une légitimité (U potrazi za zakonitošću, str. 397-459), II – “Je suis devenu un être étrange à mes propres yeux” (“Postao sam neobičan u svojim vlastitim očima”, str. 461-533), III – Mort lente à Sarajevo (Polagana smrt u Sarajevu, str. 535-571).

U okviru prvog poglavlja autor se fokusirao na razmatranje političke situacije i pokreta za autonomiju koji su se vodili u Bosni i Hercegovini početkom 20. stoljeća. U tom kontekstu je stavljen akcenat na osnivanje “Ogledala”, lista koji je Bašagić pokrenuo kako bi se potaknule reforme muslimanskog društva u smislu savremenosti, što se očitovalo i u njegovom podnaslovu: “organ naprednih muslimana Bosne i Hercegovine”. Kako je njegovo postojanje bilo kratkotrajno, Bašagić se ponovo posvetio svom intelektualnom radu. U kratkim crtama je predstavljen njegov rad na prikupljanju materijala za izradu doktorske teze i doneseni podaci o *Rigorosumu* – propisanim ispitima za doktorande na Bečkom univerzitetu.

Bašagićeve aktivnosti na političkom planu kroz njegov rad u Saboru predstavljene su u tri odsjeka drugog poglavlja, a između njih je hronološki ubačen odsjek pod naslovom “L'utopie d'une thèse (Utopija jedne teze, str. 474-493) u kojem su doneseni neki zanimljivi podaci o pregovorima za štampanje Bašagićeve teze, kako u njenoj verziji na njemačkom, tako i na tadašnjem srpsko-hrvatskom jeziku. Kad je riječ o kritičkom pristupu ocjeni Bašagićeve teze, autor se poziva na samog Bašagića i njegov uvodni dio u disertaciji u ko-

jem kaže da to nije “historija literature ili zaokružena literarna radnja (...), da je jednostavni kronološki red suhoparan, kad cijela radnja nema suvise forme, ali, da to izvedem, moram također priznati da sam danas kratkih rukava” (str. 481, ovdje prijevod prema Bašagićevom tekstu), što je uvodi u žanr bio-bibliografskog registra. Ovdje je posebno ukazano na kritičke osvrtre autora koji su podržavali ili odbacivali Bašagićevu tezu da je narodna poezija imala utjecaja na stvaralaštvo bosansko-hercegovačkih pjesnika na orijentalnim jezicima.

U trećem poglavlju je Bašagićev život predstavljen kroz “dugi period od šesnaest godina obilježen njegovom bolešću.” To je vrijeme kada se Bašagić povlači iz politike, započinje rad u Zemaljskom muzeju na kataloškoj obradi rukopisa, prodaje svoju biblioteku, prevodi Hajjama, objavljuje “Mevlud”, radi na izradi leksikona. Sve to govori kako Bašagić i pored bolesti, ne posustaje duhom. Ali vrijeme “laganog umiranja” – kako ga naziva autor knjige – teče i završava se 9. aprila 1934. godine.

Knjiga sadrži i *Épilogue* (Epilog) pod naslovom “Destin posthume” (Posthumna sudbina, str. 573-609) gdje se donose podaci o brojnim napisima vezanim za život i rad Bašagića nakon njegove smrti, dijeleći ih po periodima u kojima se o Bašagiću piše više ili manje, ponovo objavljuju neki njegovi radovi i knjige, sve do “naših dana”, dok u zaključku (*Conclusion*, str. 611-616) autor navodi kako je osobitost njegovog istraživanja prije svega u

njegovoj historijskoj dimenziji jer su “godine u kojima je živio Bašagić bile obilježene dubokim političkim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim i mentalnim promjenama kako u Bosni i Hercegovini tako i u svjetskim razmjerama” (str. 611), kroz proučavanje njegove biografije se može na najbolji način prodrijeti u komplikovanu realnost post-osmanske Bosne i Hercegovine.

Na kraju, kao *Annexes* (Prilozi, str. 617-689) doneseno je deset priloga različitog sadržaja – fotografija, pisama, prijevoda Bašagićevih tekstova i sl., zatim *Bibliographie* (Bibliografija, str. 691-775), *Index des nom propres* (Indeks ličnih imena, str. 777-800) i *Table des matières* (Sadržaj, str. 801-805)

Detaljan pregled jedne ovako obimne knjige pokazuje da je njen sadržaj mnogo širi od onoga koji se očekuje od naslova u kojem je u prvom planu ime Safvet-bega Bašagića i vrijeme njegovog življenja, pa čak i prema podnaslovu koji ukazuje na širu oblast istraživanja – “intelektualne korijene nacionalne misli kod muslimana Bosne i Hercegovine”. Kako je riječ o knjizi koja je pret hodno odbranjena kao doktorat iz oblasti historije na Sorboni, sigurno je da je u okviru istraživanja bilo potrebno pregledati brojne dokumente u arhivima, bibliotekama i drugim institucijama. Posebno su vrijedna svjedočanstva koja je autoru pružala Bašagićeva kćerka Enisa, jer ni ona više nije među živima. Međutim, mora se primijetiti da su mjestimično navedeni podaci koji ne ulaze u “historijsku dimenziju” istraživanja o Bašagiću – oni nikako ne pripadaju

naučnoj studiji (vidjeti, npr., str. 272, 541, 544, 616).

I, na kraju, možda bi bilo lakše čitati tekst da u njemu ne postoji višestruka podjela sa posebnim naslovima. Pored tri dijela knjige, od kojih svaki ima po dva ili tri poglavlja koja su podijeljena na više odsjeka (od dva do sedam), a svaki odsjek ima po nekoliko zasebnih naslova, te na kraju kratki zaključak tog odsjeka, što tekst povremeno čini “rascjepkanim” i teže prohodnim za čitaoca. Kao primjer ćemo navesti poglavlje II, u kojem odsjek D. ima naslov “Poslanik u osmanskom parlamentu”, u okviru kojeg je pet naslova: 1. Izbor Ibrahim-bega u prvom sazivu (str. 89); 2. Uloga tokom prvog saziva (str. 90); 3. Drugi saziv : izbor, uloga (str. 93); 4. Drugi saziv : priroda rasprava (str. 95); 5. Zaključak (str. 100). Sličnih primjera ima i na drugim mjestima.

Ipak, ovi primjeri ni u kom slučaju ne umanjuju vrijednost istraživanja koja je Philippe Gelez poduzimao na jednom ovako kompleksnom projektu koji je zahtijevao osvjetljavanje ličnosti Safvet-bega Bašagića sa više aspekata: historijskog, političkog, književnog, kulturno-prosvjetnog. Isto tako, može se vidjeti kako je autor koristio sve relevantne izvore i literaturu o historiji Bosne od kraja 16. do kraja 19. stoljeća, kao i porodičnoj tradiciji kao bitnoj odrednici Bašagićevog životnog opredjeljenja. Obim knjige samo je jedan od pokazatelja veličine ličnosti Safvet-bega Bašagića u segmentima koji su njome obuhvaćeni.

KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA. Obradila Lejla Gazić. Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe – Orijentalni institut u Sarajevu. Posebna izdanja XXX, London-Sarajevo 1430/2009., XXXVI + 246 + 16 faks + 10 str.

Rukopisno blago u sebi sadržava vrlo bitne elemente za proučavanje kulturne povijesti, a osobito kulture pismenosti, nekog kraja, oblasti ili države. Svaki novi rukopis novi je doprinos proučavanju nekog fenomena kulturne povijesti. Nestanak bilo kojeg rukopisa svojevrsno je brisanje određenog historijskog traga. Poznat je slučaj uništavanja rukopisnog blaga na orijentalnim jezicima koje se nalazilo na Orijentalnom institutu u maju 1992. U današnje vrijeme, kad sjećanje na izgorjele rukopise pomalo blijedi, teško je govoriti o značaju određenog rukopisnog fonda bez prezentacije rukopisa iz tog fonda. Fondacija za islamsko naslijeđe al-Furqan, nakon štampanja petnaestak novih tomova kataloga Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, odlučila se i na štampanje kataloga rukopisa koji se nalaze u rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta u Sarajevu. Katalog rukopisa sastavila je i za štampu priredila dr. Lejla Gazić, viša naučna saradnica Orijentalnog instituta.

Treba napomenuti da katalogizacija rukopisa predstavlja dvostruki doprinos naučnoistraživačkom radu, kako spašavanju i sistemskom očuvanju podataka o rukopisima, tako i stručnom prezentiranju i afirmaciji

djela koja se katalogiziraju. Katalozi su u današnjem vremenu kao znakovi kraj puta. Oni usmjeravaju i neiskusne iiskusne istraživače ka zanimljivim oblastima i područjima istraživanja kulturne povijesti u najširem smislu. U tom svjetlu promatramo i novi katalog rukopisa na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku dr. Lejle Gazić. U *Predgovoru* Kataloga dr. Behija Zlatar, direktorica Orijentalnog instituta, naglašava: *“Iako brojčano mala, zbirka i danas nudi zanimljive i vrijedne rukopise nastajale širom islamskog svijeta i u Bosni i Hercegovini”*. Prema riječima direktorice Zlatar, značaj objavljivanja ovog kataloga je i u tome što on ukazuje na posvećenost radu i istraživanju rukopisa na Orijentalnom institutu, osobito dr. Lejle Gazić, budući da je zbirka sačuvanih rukopisa na Orijentalnom institutu nastala od 1995. godine do danas putem otkupa i poklona pojedinaca i institucija u zemlji i inozemstvu, dok je broj rukopisa iz ranijeg rukopisnog fonda od 5.263 rukopisna kodeksa koji su spašeni od spaljivanja izuzetno mali. Inicijator za izdavanje Kataloga bio je dr. Mustafa Jahić, direktor Gazi Husrev-begove biblioteke.

Autorica Kataloga dr. Lejla Gazić u *Uvodu* daje detaljne informacije o rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta u Sarajevu koja danas predstavlja jednu od manjih orijentalnih rukopisnih zbirki u Bosni i Hercegovini. Iz uvodnog dijela saznajemo kratku povijest o ranijem skupljanju rukopisa i formiranja rukopisne zbirke Orijentalnog instituta od 1950. godine i da je većina rukopisa pri formiranju rukopisnog fonda Orijentalnog insti-

tuta prenijeta iz biblioteke Zemaljskog muzeja (3.475 kodeksa). Lejla Gazić nam daje vrlo vrijedne podatke, za generacije koje dolaze, o tome kakvi su bili rukopisi u Orijentalnom institutu koji su uništeni 1992. godine. Tekst *Uvoda* je svojevrsni omaž Rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta. Naime, ono što je planski uništeno doista je predstavljalo važnu kulturološku činjenicu vrijednu prisjećanja. Uništena djela svojom tematikom ukazivala su na različite sfere duhovnog i intelektualnog života Bosne u osmanskom periodu. Posebice su bile važne lokalne međumue (zbirke) različitog sadržaja u kojima su se nalazili dosta zanimljivi podaci za proučavanje lokalne kulturne historije različitih bosanskih krajeva i mjesta. Od rukopisnih prijepisa bilo je i onih čije je prepisivanje dovršeno čak u 11. stoljeću. Neki rukopisi predstavljali su prava umjetnička djela, bilo da se radilo o minijaturama ili, pak, o kaligrafskim prijepisima klasičnih djela islamske kulture i civilizacije. Uništena su također i brojna autografska djela, odnosno autorski primjerci djela sa važnim bilješkama. Također su nepovratno nestale pjesme i zapisi lokalnih autora koji su živjeli u Bosni, a njihova djela nisu prepisivana izvan Bosne. Uništavanjem takvih djela donekle je oštećen lokalni kulturološki mozaik književnog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Fond uništenih rukopisa sastojao se, također, i od vrlo zanimljivih djela, naprimjer, djela o igranju šaha, o detaljima bračnih veza, o muzici, te ilustriranih djela o farmakološkom spravljanju medikamenata itd.

Autorica Kataloga dr. Lejla Gazić naglašava da su se rukopisi iz ranije rukopisne zbirke Orijentalnog instituta uspjeli sačuvati od brojnih prirodnih nepogoda – zemljotresa i poplava, ali se nisu sačuvali od jedne druge vrste vatre – “*vatre kojom je u maju 1992. godine, granatiranjem sa brda iznad Sarajeva i spaljena plamenom mržnje, zauvijek nestala ova riznica neprocjenjivog i neponovljivog stvaralaštva*”.

U *Uvodu* Kataloga autorica ukratko opisuje današnju rukopisnu zbirku Orijentalnog instituta koja se sastoji od 53 sačuvana kodeksa iz ranije zbirke, 34 otkupljena kodeksa i 21 kodeks koji predstavlja poklon pojedinaca ili institucija. Lejla Gazić, autorica Kataloga, navodi da je najstariji rukopis sadašnje zbirke Orijentalnog instituta datiran 10. redžeba 822/2. 8. 1419. godine, da fond sadrži i nekoliko prilično lijepih kaligrafski ispisanih djela, od kojih neki privlače pažnju svojom iluminacijom, raznolikošću ukrasa i boja, te raznobojnim floralnim motivima. Dodatnu vrijednost takvim djelima daje činjenica da su neka od tih djela napisali i umjetnički ukrasili bosanski kaligrafi, kao što je Muhamed Seid Berberović (Berberzade) 1162/1748. godine. U Institutu se čuva i autograf jednog djela mostarskog učenjaka Mustafe b. Jusufa b. Murada Mostarca – Šejha Juje (R 23). U autografe se uvrsteno može uvrstiti i jedan od autorskih primjeraka djela *Tārīh-i Enverī*. To je autorski preslik indigom autografa koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Autorica Kataloga u *Uvodu* objašnjava principe po kojima je opisivala

rukopise. Radi se o vrlo preciznom načinu klasificiranja i obrade rukopisa. Nakon *Uvoda* Lejla Gazić daje vrlo iscrpan popis izvora i literature kojom se koristila pri obradi rukopisa. Slijedi opis znakova transkripcije (konsonanata i vokala), a potom znanstveno utemeljen i tehnički stručno proveden detaljan opis rukopisa koji su predmet kataložkog opisa. Na početku dolaze *rukopisi na arapskom jeziku*: prijepisi Kur'ana i dijelova Kur'ana, tefsiri, djela iz hadisa – Poslanikove tradicije, fikha – islamskog prava, tj. nasljednog prava, obredoslovlja i sl., djela iz akaida – dogmatike, zbirke dova, djela iz ahlaka – etike, tesavvufa – islamskog misticizma, zatim djela iz filozofije i logike, politike, gramatike, leksikografije i lijepe književnosti. Poglavlje se završava obradama diploma na arapskom jeziku. Među rukopisima na arapskom jeziku treba izdvojiti nekoliko simboličko-mističkih djela Ali Dedea Mostarca. Turski rukopisi u Katalogu poredani su po istom tematskom principu kao i arapski rukopisi. Ponudena tematska koncepcija, utemeljena i na klasifikaciji klasičnih naučnih i stručnih disciplina u orijentalno-islamskoj civilizaciji donekle dočarava koncept klasičnog osmanskog obrazovnog sistema. Radi se istodobno i o tematskom konceptualnom okviru unutar kojeg nastaju različiti žanrovi i podžanrovi određenog tipa literature / teksta u pismenosti na orijentalnim jezicima. Navedeni tematski okvir bio je blizak gotovo svakom našem autoru na orijentalnim jezicima u osmanskom periodu, bez obzira iz koje oblasti pisao djela. Naprimjer, pjesnik vješt

u pisanju poezije kroz klasični obrazovni sistem nužno je prolazio i kroz spomenuta konceptualna semantička polja koja je uveliko preslikavao u svojim djelima. Stoga nije ni čudo što se, naprimjer, u divanima bošnjačkih i drugih pjesnika na orijentalnim jezicima na samom početku nalaze poeme tematski definirane kao *tevhide*, *natovi*, pa tek onda *medhije* i slične poeme. Isto tako, i u administrativno-pravnim spisima moguće je uočiti elemente spomenutog koncepta, svjetonazora. Zato je podjela rukopisa prema tematici, kako se to primjenjuje u Katalogu Lejle Gazić i u ostalim katalozima orijentalnih rukopisa, nešto što omogućava najobuhvatniju klasifikaciju rukopisa na orijentalnim jezicima. Stoga je i priča o koncepciji kataloga orijentalnih rukopisa implicite i priča o temeljnom klasičnom orijentalno-islamskom načinu obrazovanja kakav, bez sumnje, srećemo i u osmanskoj Bosni. Nadalje, u katalozima se sreću i djela iz oblasti koje nisu bile izravno uključene u temeljno obrazovanje učenika svih medresa osmanske Bosne, kao što su djela iz medicine i farmacije, astronomije, astrologije i misterioznih znanosti. Ipak, i takva djela nalazimo u ovom katalogu rukopisa Orijentalnog instituta. Zanimljiva su također i kataložki obrađena djela iz historije koja se nalaze u Katalogu. Prvo djelo je *Tebşira al-Aşqiyā*, djelo o događajima u Bosni u vrijeme Omer-paše Latasa (u. 1871.) koje je napisao Abdi-efendija, lični sekretar Latasov. Drugo djelo iz historije u Katalogu jeste trotomno djelo *Tāriḥ-i Diyār-ı Bosna* Saliha Sidkija Hadžihusejnovića – Muvekkita. Tre-

će djelo iz oblasti historije jeste djelo *Tārīh-i Enverī* Muhameda Enverija Kadića, koje inače ima 28 tomova. U Katalogu se navode i opisuju oni tomovi koji se nalaze u rukopisnoj zbirci Orientalnog instituta. Iz oblasti politike u Katalogu se obrađuje djelo *Tarğama uşul al-ħikam fi nizām al-‘ālam* Hasana Kafija Pruščaka.

Rukopisi na perzijskom i bosanskom jeziku stoje pri kraju Kataloga. Slijede *Indeks naslova* (arapskim slovima i u transkripciji), *Indeks autora*, *Indeks prepisivača*, *Indeks vlasnika i vakifa*, *Indeks geografskih naziva*, *Indeks ostalih imena*, *Kataloški indeks* i *Signaturni indeks*. Pri kraju Kataloga Lejla Gazić je odabrala i uvrstila u ovo izdanje petnaestak faksimila rukopisa u boji. Na samom kraju knjige nalazi se prijevod uvodnih poglavlja Kataloga na arapski jezik.

Na osnovu ovog kataloga rukopisa autorice dr. Lejle Gazić i znanstveno utemeljenoga a stručno konzistentno izvedenog opisa rukopisa u Katalogu samo se može naslutiti težina i složenost posla kakav je katalogizacija rukopisa na orijentalnim jezicima. Pravu težinu posla najbolje znaju oni koji vrše katalogizaciju rukopisa i pišu kataloge. Ono što je jedna od općih osobitosti kataloga jeste poseban stil pisanja i prisustvo jedinstvenog kriterija opisa djela u kataloškim jedinicama. Treba dodati i to da je primjenjivanje jedinstvenog kriterija sastavljanja kataloga, koji katkad zbunjuje čitatelja općenito nesviklog na iščitavanje kataloga, odlika rada svih ozbiljnih istraživača rukopisnog blaga koji su radili na dosadašnjoj katalogizaciji rukopisa u Bosni i Hercegovini, počevši od Kasima Do-

braće, Zejnila Fajića, pa preko Saliha Trake, Fehima Nametka i Vanče Boškova, pa sve do Lejle Gazić, Hase Popare, Mustafe Jahića i Osmana Lavića. Stoga se neće pretjerati ako se katalogi rukopisa u prenesenom smislu usporede sa znanstveno-stručno dešifriranom mapom za istraživanje rukopisnoga blaga, ma gdje ono bilo u svijetu, dok se ljudi koji sastavljaju kataloge mogu uvjetno usporediti sa "crtačima" takvih mapa. Istraživačima kulturnoga blaga, na kraju, jedino preostaje da uzmu u ruke takve mape i krenu u potragu za rukopisnim blagom, ili da makar skinu prašinu sa njega kako bi se barem, za početak, ukazao sjaj blaga, prije negoli se pristupi procjenjivanju njegove stvarne, realne književnoznanstvene i/ili kulturološke vrijednosti.

Adnan Kadrić

Ćazim Hadžimejlić, UMJETNOST ISLAMSKKE KALIGRAFIJE, ITD Sedam, Sarajevo 2009., 255 str.

Pod pojmom islamske kaligrafije (husnul hat) podrazumijevaju se različite varijacije arapskog pisma, koje je kaligraf (hatat) oblikovao vlastitim emocijama, a ipak u skladu sa prihvaćenim normama oblikovanja određenih stilskih varijacija.

U želji da sveti tekst afirmišu najljepšom grafijom, pripadnici islamske vjere razvili su izuzetnu vrstu umjetnosti pisanja u više varijacija. Ljudi su oduvijek imali potrebu da

svoje misli i svoje emocije materijalizuju, što je dovelo do nastanka pisma i njegovog estetskog uobličavanja. Međutim, islamska kaligrafija, ili lijepo pisanje svetog teksta, imala je za svoju realizaciju potrebu druge prirode. Kaligrafija, kao forma islamske vizuelne umjetnosti, svoje polazište ima u tekstu Allahove objave, u Kur'anu, zatim u Hadisu. Hadis bilježi da je prvo što je Allah stvorio bilo pero kome je rekao: "Piši! A ono otpoče, od početka do vječnosti!"

Tako, islamska kaligrafska kompozicija predstavlja kristalni stalaktit izdvojen iz cjeline teksta Kur'ana, ili Hadisa, smještena u prostoru da ga oplemeni. Sve kompozicije u kojima je situirana Allahova riječ raznim stilovima arapskog pisma, imaju svoju zvučnu i duhovnu dimenziju, koja je u znaku trajne afirmacije Allahove kreacije. I dok je Kur'an uputa čovjeku, kaligrafija predstavlja vizuelnu manifestaciju te upute koja je našla širok dijapazon primjene u raznim vizuelnim umjetnostima. U tom duhu islamski autori su pisali da je pero svjetionik islama.

Tako je Kur'an imao glavnu ulogu u nastanku islamske kaligrafije. Muhamed a.s., Božji vjerovjesnik, pisarima Objave dao je prve upute kako će se bilježiti tekst Kur'ana, što se smatra prvim pravilima kaligrafije.

U toku materijalne realizacije ushićenosti Božjim tekstom razvili su se vremenom različiti grafijski modaliteti u kojima je sublimirana emocija individualnog izraza. Tako su se razvile različite varijacije i karakteri grafijskog izraza. Međutim, kaligraf je u svakoj varijaciji pisma zadržao "pravo" na individualnu emociju i

kreaciju. To "pravo" naročito njeguje moderna kaligrafija, koja ima svoje neslućene mogućnosti izražaja.

Osim toga islamska kaligrafija ima i svoju duhovnu dimenziju, jer je prema časnom Kur'anu sam Allah vrhunski Musawwir. On se kune perom i onim što piše.

I sam autor ove studije, Ćazim Hadžimejlić pisao je njen tekst sa određenim ushićenjem ovom umjetnošću, a u želji da knjigu učini preglednom budućim učenicima kaligrafije i ljubiteljima pisane riječi i umjetnosti, tekst je podijelio na više poglavlja.

U prologu je ukazao na mjesto islamske kaligrafije u cjelokupnoj umjetnosti. Zatim je istakao razvitak pratećih disciplina, koje su dopunske radnje umjetnosti kaligrafije: korićenje knjiga, iluminacija, ebru umjetnost.

Prvo poglavlje knjige (17-26) koje nosi naslov *Uvod u historiju umjetnosti kaligrafije* je autorova priča o vrstama pisama koje su se pojavile tokom ljudske civilizacije. Unutar njih arapsko pismo čini specifičnu arhitektonsku cjelinu, gdje svako slovo ima svoju snagu i svoju dinamiku, koja je u korelaciji sa Allahovom Objavom, sa Kur'anom.

Drugo poglavlje (27-64) *Historijski nastanak arapskog slova-pisma i umjetnost islamske kaligrafije* tretira nastanak arapskog pisma, njegov razvoj i njegovu genezu do pojave Kur'ana. Najprije se razvilo kufijsko ili "kur'ansko" pismo i nesh pismo, kojim su manje ispisivani tekstovi Kur'ana. Kufi pismom, koje je prilagodljivo izvođenju ornamentalnih formi i koje kaligrafima omogućava

slobodu vlastitog izraza, prepisivan je Kur'an u vrijeme pravovjernih halifa. Kasnije su se razvili kurzivni stilovi. Poznati kaligraf Ibn Nadim (živio u 4/10 vijeku) spominje dvanaest pisama i isto toliko njihovih varijacija, dok je Ibn Muklah uspostavio pravila za pisanje šest osnovnih stilova.

Sve do 13. vijeka islamska kaligrafija bila je isključivo arapska. Najistaknutiji kaligraf svog vremena, 13. vijek, bio je Jakut. Prostornim širenjem islama, širila se i ova umjetnička disciplina. Jakutov metod iz Bagdada, posredstvom plejade njegovih učenika i sljedbenika selio se u Anadoliju, Egipat, Siriju, Iran i na dvore osmanskih sultana. Kaligrafi osmanskog perioda uzdigli su islamsku kaligrafiju na veoma visok nivo. Taj nivo slijedila je dinastija Mameluka (1250-1517). Osobnost perioda dinastije Timura (1387-1502) su veliki mushafi, kaligrafski ispisivani, sa kolorističkom iluminacijom.

Snažan kulturni podsticaj predstavljala je Safavidska dinastija (1502-1736), koja je vladala Perzijom i Irakom. U okviru ovog geografskog prostora umjetnost islamske kaligrafije najviši umjetnički nivo doživjela je u vrijeme šaha Ismaila i njegovog nasljednika Tahmaspa (1524-1576). Za prepisivanje teksta Kur'ana korištena su pisma talik i nestalik.

U odjeljku *Umjetnost kaligrafije na zapadnom dijelu islamskog svijeta*, autor govori o historijskoj genezi islamske kaligrafije i njenim razvojnim formama na islamskom zapadu. Pod tim pojmom podrazumijevaju se zemlje sjeverne Afrike i nekadašnja Andaluzija. Kaligrafski stilovi tog područja svode se na pojam *magribi*

pisma. Razvoj ovog pisma započeo je u Tunisu, u Kejruanu, ranijem kulturnom i religijskom središtu cijele regije. Magribi varijanta arapskog pisma sadrži u sebi nekoliko modela koji su stilski bliski.

Treći dio studije nosi naslov *Umjetnost kaligrafije kod Turaka, na Balkanu i u Bosni i Hercegovini*. Ova vrsta islamske umjetnosti dostiže tokom osmanskog perioda svoj visoki umjetnički nivo.

Prihvatanjem islama u 9. vijeku, Turci su primili od Seldžuka i Gaznevida i arapsko pismo. Turski kaligrafi su se trudili da usavrše arapska slova i tehniku njihovog ispisivanja. Kada su osvojili Misir, osmanski kaligrafi su odatle prenijeli nekoliko varijacija arapskog pisma (*nesih* i *sulus*), a iz Irana *nestalik*. Međutim, oni su u praksi razvili i posebne autohtone stilove pisanja (*rik'a*, *divani* i *idžaze*). Iz tog ranog perioda potiču i najjemenentnija imena kaligrafske umjetnosti.

U knjizi su posebno predstavljene najistaknutiji umjetnici, počevši od šejha Hamidullaha al-Amasija do Mustafe Izzet efendije Jesar-zade-a. Njihov doprinos umjetnosti kaligrafije utisnuo je, kaže autor, neizbrisiv trag.

Kaligrafija koja je nastala i razvijala se na Balkanu i u Bosni i Hercegovini predstavljala je školu turske kaligrafije. Umjetnici kaligrafije na ovom geografskom prostoru učili su kaligrafiju od turskih kaligrafa. Obrazovanje su najčešće sticali u Istanbulu i drugim kulturnim centrima Osmanske države. Neki su nakon stečenih diploma ostajali u Istanbulu i, podučavajući druge, dali su veliki

doprinos razvoju ove umjetničke discipline. Neki su se vraćali u domovinu, otvarali su svoje škole kaligrafije, a dajući svojim učenicima diplome, produžavali su “kaligrafski zlatni lanac.” Autor ove studije predstavio je pojedinačno imena istaknutih kaligrafa Bosne i Hercegovine, ali onih koji su pred određenim autoritetom završili školu kaligrafije i za to dobili i diplomu. Nažalost, sticajem historijskih prilika, izgubljeno je i uništeno gotovo sve ono što je imalo umjetničku ili dokumentarno-historijsku vrijednost. Rijetki primjerci kaligrafskih vrijednosti mogu se naći u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, Bošnjačkom institutu u Sarajevu, Arhivu grada Sarajeva i u muzeju Šejha Muse Kazima Hadžimejića.

Nešto više djela bosanskih kaligrafa sačuvano je u Istanbulu i drugim gradovima po svijetu.

Ovim poglavljem Ćazim Hadžimejić nije završio prikaz bosanskih autora islamske kaligrafije. Taj nastavak će se moći čitati u novoj knjizi, koja je predmet njegove nove preokupacije.

Knjiga je obogaćena brojnim ilustracijama istaknutih umjetnika islamske kaligrafije, koje su urađene na finom papiru sa jako dobro urađenim snimcima, a sadrži i dodatni dio sa najznačajnijim varijacijama arapskog pisma, koje će studentima kaligrafije pomoći u savladavanju arapskih stilova pisanja.

Dodatni dio knjige čini i rječnik manje poznatih riječi, koji će čitaocu pomoći razumijevanje stručnih pojmova, a indeks imena i popis literature daju knjizi dodatnu vrijednost.

Knjiga koju predstavljamo čitaocima rezultat je višegodišnjeg auto-

rovog bavljenja kaligrafijom i njenim stilskim varijacijama. Svoje znanje o ovoj specifičnoj vrsti umjetnosti autor knjige prenosi svima koji se žele upoznati sa stilovima islamske kaligrafije i svrhom njenog umjetničkog oblikovanja, a prije svega onima koji se žele baviti ovom vrstom umjetnosti.

Autor studije *Umjetnost islamske kaligrafije* je profesor kaligrafije na Fakultetu likovne umjetnosti u Sarajevu i profesor restauracije knjiga na istom fakultetu. Činjenica da je i sam istaknuti umjetnik, koji se bavi umjetnošću kaligrafije, i koji je imao brojne uspješne izložbe, doprinijela je autorovom dubljem razumijevanju ove vrste umjetnosti, što je svakako utjecalo i na kvalitet knjige.

Hatidža Čar-Drnda

THE CAMBRIDGE COMPANION TO CLASSICAL ISLAMIC THEOLOGY. Ed. Tim Winter, Cambridge University Press, Cambridge 2008, 340 pp.

Premda je iz brojnih razloga opće zanimanje za islamsko mišljenje u svim njegovim različitim oblicima povećano posljednjih desetljeća, proučavanje islamskog misticizma i prava je zauzimalo primat; proučavanje klasične islamske teologije postavljano je na drugo mjesto. Postoji više razloga za to; neki od njih ukazuju na ustaljene pretpostavke da su islamska teologija i filozofija bili samo medijatori između grčke i sred-

njovjekovne evropske tradicije. Međutim, knjiga *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology* u tom kontekstu predstavlja istinsku novinu – ona prvenstveno ukazuje na nasušnu potrebu istraživanja područja teologije za širi krug stručnjaka (teologa, filozofa, historičara, ali i svih onih koje zanima islamska baština), a potom upućuje i na redefiniranje samog statusa islamske teologije u sistemu nauka. Ova disciplina, prema tome, nije istovjetna sa *kalāmom* (ova riječ doslovno znači diskurs), odnosno islamskom doktrinarnom teologijom, budući da autori priznaju da su brojna pitanja koja se često smatraju izravno teološkim, u muslimanskoj tradiciji bila tretirana u brojnim drugim disciplinama. Zapravo, to znači da ustaljeno oštro razdvajanje između islamske filozofije, teologije i mističkih tradicija postaje neodrživo te da se pitanja koja ove discipline tretiraju moraju promatrati u uporednoj perspektivi, kako dijahrono, tako i sinhrono.

Ovo djelo, čiji urednik je Tim Winter, sadrži petnaest poglavlja podijeljenih u dva dijela: *Historical Perspectives* (historijska perspektiva) i *Themes* (teme). Šesnaest autora je učestvovalo u izradi ove knjige; između ostalih, M. A. S. Abdel Haleem, profesor islamskih nauka na SOAS-u (School of Oriental and African Studies) te prevodilac Kur'ana, potom William C. Chittick, autor brojnih studija iz islamske intelektualne historije (uključujući i djelo *Sufijski put Ljubavi: Rumijeva duhovna učenja*), Umar F. Abd-Allah, direktor fondacije Nawawi koja se bavi istraživanjem islamskog intelektualnog, duhovnog

i kulturnog nasljeđa, te drugi. *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology* počinje iscrpnim uvodom urednika Tima Wintera, u kojem se ističe kako se ovo djelo bavi predmodernom muslimanskom teologijom, dakle periodom od Objave pa sve do osamnaestog stoljeća, sa akcentom na periodu između desetog i trinaestog stoljeća. Autor također ukazuje na činjenicu da je teologija svojevrsna *terra incognita* (str. 5), iako na drugom mjestu ističe da “njen značaj odražava značaj islama kao središnjeg dijela monoteističkog projekta kao cjeline” (str. 1). Kao jedan od ključnih razloga za takav stav u orijentalističkoj nauci, Winter navodi predrasudu po kojoj je islam religija zaokupljena zakonom i lišena metafizičkih preokupacija; iako se takve težnje ka monolitnosti u današnjem vremenu uspješno pobjeđuju, ostaje obilje rukopisne građe iz teologije koja je neistražena. Bosanskohercegovačkoj naučnoj publici od velike je važnosti Winterovo zalaganje za proučavanje tekstova koji su nastajali na “marginama” islamskoga područja, budući da neistraženost istih otvara mogućnost brojnim kreativnim pristupima takvim rukopisima.

Uvod Tima Wintera zapravo je priprema za analizu brojnih pitanja koja su stoljećima zanimala islamske teologe, filozofe, pravnike i sufijske mistike, počevši od samog pitanja nužnosti teologije u islamskoj religiji. Zašto je teologija bila potrebna religiji striktnog monoteizma kakav je islam? Ovo pitanje nas uvodi u čitav niz tema kojima se bavila islamska teologija, a koje se tiču Božijih svojstava, stvorenosti ili nestvorenosti

Kur'ana, ljudske odgovornosti i Božije Svemoći, dobra, zla i Božije volje, zauzimanja (*šafa'ata*) Poslanika za grješnike, te beatifikacijske (blažene) vizije. Winter se svakako dotiče i "pragmatičnog" uzroka nastanka islamske teologije, a koji se nalazi u potrebi pobijanja argumenata heretika i inovatora u religiji.

Prvi dio knjige, *Historical Perspectives*, sadrži pet radova: *Qur'an and hadith* (Kur'an i hadis) autora M. A. S. Abdel Haleema, koji se bavi osnovnim kanonskim tekstom u islamu, te ističe kako je Kur'an izvorni model za dijalektičku teologiju; *The early creed* (Vjera u prvobitnom periodu) autora Khalida Blankinshipa bavi se uspostavljanjem društveno-historijskog konteksta i određivanjem ključnih faktora koji su doveli do sektaške i ideološke diferencijacije; *Islamic philosophy (falsafa)* (Islamska filozofija (falsafa)) autora Hosseina Ziaia koji, pored izrazito važnog historijskog pregleda islamske filozofije, upućuje i na brojne tendencije u filozofiji (racionalizam, utjecaj grčke misli) koje su, izravno ili neizravno, utjecale i na razvoj teologije; *The developed kalām tradition* (Razvijena kelamska tradicija) Olivera Leamana (prvi dio) te Sajjada Rizvija (drugi dio), koji, opet, ukazuje na često nejednak odnos između falsafe i kalāma (u sunizmu) te ističe uloge al-Ġazālīja i Ibn Taymiyye u afirmiranju ili podrivanju kelamske tendencije, kao što razmatra i divergentnu putanju šiitske teologije; posljednji u ovom dijelu je rad autora Ahmeda el-Shamsyja, koji nosi naslov *The social construction of orthodoxy* (Društveno konstruiranje pravovjerja) i bavi

se bitnim pitanjima ortodoksije kao dvosmjernog procesa, te načinima "širenja" i uspostavljanja ortodoksije prenošenjem znanja putem slušanja i čitanja (*samā, qirā'*) te putovanjem radi sticanja znanja. Autor se u ovom poglavlju bavi i pozicioniranjem teologije u društvu, te odnosom vlasti i ortodoksije.

Drugi dio, pod naslovom *Themes* (Teme), sadrži deset poglavlja: *God: essence and attributes* (Bog: bit i svojstva) autora Nadera el-Bizrija; *Creation* (Stvaranje) Davida B. Burrell CSC-a; *Ethics* (Etika) Steffena A. J. Stelzera; *Revelation* (Otkrovenje) Yahyaa Michota; *The existence of God* (Postojanje Boga) Aymana Shahadeha; *Worship* (Obožavanje) Williama C. Chitticka; *Theological dimensions of Islamic law* (Teološke dimenzije islamskoga prava) Umara F. Abd-Allaha; *Theology and Sufism* (Teologija i sufizam) Tobyja Mayera; *Epistemology and divine discourse* (Epistemologija i božanski diskurs) Paul-A. Hardyja; i *Eschatology* (Eshatologija) Marcije Hermansen. U ovom, drugom dijelu knjige, na izabranim ključnim temama razmatraju se različite pozicije teoloških škola u islamu, a pogotovo tri osnovne: mu'tazilitske, hanbelijske te aš'aritske kao svojevrsne posredničke tendencije između prethodne dvije. Autori ne izostavljaju ni maturidije, kao ni murđzije, a akcenat se pridaje i doprinosima sufijskih škola i falsafe u razmatranju spomenutih tema. Autori primjećuju kako se osnovna teološka debata odvijala u dijalektičkom ključu; uspostavljanje okvira klasične teološke debate pripisuje se mu'tazilitima. Međutim,

iako su u svojim djelima nastojali da relativiziraju značaj razuma, hanbelije se također služe racionalističkim argumentima u opravdavanju svojih teoloških postavki. Osnovna opozicija kojom se, pored Tima Wintera, bave i ostali autori u ovoj knjizi je dihotomija između razuma i Objave, odnosno *'aqla* i *naqla*. Mu'taziliti i hanbelije čine suprotne polove u toj debati, dok središnju poziciju zauzimaju aš'arije. Diferencijaciju *'aqla* i *naqla* možemo, ugrubo, poistovjetiti sa razlikovanjem racionalističkog promišljanja i taqlīda, pri čemu su potonji teolozi uočavali nedostatke i jednog i drugog pristupa (te su stoga nastajali i alternativni pravci u teologiji).

U razmatranju islamske teologije izuzetno je bitna pomirljiva uloga nekih teologa, poput al-Ġazālīja. Njihova zasluga leži u integraciji sufizma u tokove ortodoksije čime se sprječavalo pojavljivanje heretičkih osipanja od matice te se afirmiralo traženje "srednjega puta". Pomirljiva uloga prožima i razmatranje jezika, kao u poglavlju Paul-A. Hardyja o epistemologiji i božanskom diskursu, gdje se, nakon izlaganja Ibn Taymiyyinog stava o doslovnosti iskaza, opet pojavljuje al-Ġazālī koji upućuje na dva plana promatranja kur'anskoga teksta i samim time na višeznačnost koja prožima stvarnost božanskog diskursa.

Studija *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology* relevantna je iz dva osnovna razloga: ona na jezgrovit način prikazuje razvoj klasične islamske teologije u odnosu na njoj srodne discipline, te osnovne probleme kojima se ona bavila; no, s druge strane, ova studija

na izuzetno lucidan način opisuje utjecaj različitih teoloških strujanja u tzv. islamskom srednjovjekovlju, ali i u savremenom dobu, kada se čini da dihotomija racionalizam – tradicionalizam još uvijek nije prevladana.

Dženita Karić

Ian Almond, *THE NEW ORIENTALISTS: POSTMODERN REPRESENTATIONS OF ISLAM FROM FOUCAULT TO BAUDRILLARD*, IB Tauris, London/New York 2007, 229 pp.

Književne teorije iznikle (djelomično) iz nove političko-društvene klime šezdesetih godina protekloga stoljeća nastojale su uspostaviti novi odnos prema modernosti, modernitetu i modernizmu. Taj odnos je uključivao dekonstruiranje petrificirajućih sistema mišljenja, Lyotardovu "smrt velikih narativa", okretanje ka rubnom i marginalnom te, između ostalog, podrivanje i raskrinkavanje logocentriz(a)ma. Učinak kojeg su te teorije imale (i još uvijek itekako imaju) u savremenom svijetu nerijetko je plodotvoran i afirmativan i u širem društvenom kontekstu. Međutim, često se previda kako i pokušaj de(kon)struiranja određenog epistemološkog sistema može i sam postati sistem koji će nastojati uspostaviti svoja pravila i primjenjivati ih u veoma različitim (a ponekada neodgovarajućim) kontekstima.

Najistaknutiji primjer “učitavanja” pretpostavljenih vrijednosti jednog sistema u fluidno i heterogeno iskustvo Drugog pronalazimo u savremenom diskursu o islamu, diskursu koji seže duboko u povijest. Ovo je ključna tema britanskog autora Iana Almonda, profesora postkolonijalnih književnosti na više renomiranih univerziteta, u knjizi *The New Orientalists: Postmodern representations of Islam from Foucault to Baudrillard* (Novi orijentalisti: Postmoderna predstavljanja islama od Foucaulta do Baudrillarda). Već i sam naslov asocira na *Orijentalizam* Edwarda Saida, iako, kako možemo vidjeti, Almond svoju kritiku proteže i na Foucaulta, kojem Said dosta duguje u svom kapitalnom djelu. Ian Almond u svome djelu nastoji uspostaviti prikaz svojevrsne genealogije orijentalizma koja se ne prekida ni dolaskom postmoderne na društvenu i kulturnu scenu. Na taj način Almond se bavi odnosom devet prominentnih predstavnika/duhovnih začetnika postmoderne prema islamu kao svojevrsnom “probnom tlu” na kojem će se ideje postmoderne odražavati ili pak dobivati svoj suprotan parnjak. Ova studija Iana Almonda podijeljena je na tri dijela (pored ustaljenih dodataka, uvoda i zaključka): *Islam and the critique of modernity* (Islam i kritika modernosti), koji sadrži tri poglavlja – *Nietzsche’s peace with Islam* (Nietzscheov mir sa islamom); *Foucault’s Iran and the madness of Islam* (Foucaultov Iran i ludilo islama); *Derrida’s Islam and the peoples of the book* (Derridin islam i narodi knjige) – drugi dio nosi naslov *Islam and postmodern fiction* (Islam i pos-

tmoderna fikcija) te je podijeljen također u tri poglavlja – *Borges and the finitude of Islam* (Borges i konačnost islama); *The many Islams of Salman Rushdie* (Brojni islami Salmana Rushdieja); *Islam and melancholy in Orhan Pamuk’s The Black Book* (Islam i melanholija u *Crnoj knjizi* Orhana Pamuka) – a treći dio je naslovljen *Islam, ‘theory’ and Europe* (Islam, “teorija” i Evropa) sa poglavljima *Kristeva and Islam’s time* (Kristeva i vrijeme islama); *Islam and Baudrillard’s last hope against the New World order* (Islam i Baudrillardova posljednja nada protiv poretka Novoga Svijeta); *Iraq and Hegelian legacy of Žižek’s Islam* (Irak i hegelijansko naslijeđe Žižekovog islama).

Ian Almond na početku studije iznosi svoju zapitanost nad kompatibilnošću terminologije postmodernog te sve zahtjevnijeg vokabulara islama. U tom kontekstu razvija se i odgovor muslimanskih intelektualaca na izazove postmoderne, koji seže od prihvatanja njenih postavki ukoliko one mogu pomoći osnaživanju pluralizma i odupiranju evropskoj hegemoniji, pa do određene rezervisanosti intelektualaca u pogledu cijene koja se mora u tom slučaju platiti u procesu *decentriranja* Zapada. Autor ističe kako je jedna od ideja vodilja u ovoj studiji svakako bio način na koji je islam korišten u kritici modernosti; naime, sama kritika moderne je historizirala modernu, a postmoderna je u tom procesu naslijedila mnoštvo orijentalističkih stereotipa.

Dobro je poznata činjenica kako su Marx, Freud i Nietzsche neki od krucijalnih začetnika postmoderne na Zapadu. Upravo Nietzscheovim

odnosom prema islamu/njegovim korištenjem pojma islama bavi se Almond u jednom od svojih ključnih poglavlja. Iz Nietzscheovog stava prepoznajemo svojevrsnu notu *Selbsthassa* (ili samomržnje) koja će se, u određenoj varijanti, prenijeti i na Foucaulta. Islam kod Nietzschea je “binarni parnjak” naspram kojeg se očituje “slabost” Zapada. Evocirajući davnašnju podjelu na barbarstvo i civilizaciju (a koju je na učinkovit način dekonstruirao već spomenuti Said), Nietzsche takvu podjelu afirmira, ali na taj način da sve što je obilježeno označiteljem “islamski” dobiva pozitivnu konotaciju. Zanimljivo je, pak, vidjeti šta je to što Nietzsche pripisuje islamu: muževnost, iskrenost, hijerarhičnost, hrabrost koja graniči sa bezobzirnošću (interesantna je činjenica da ekstremistički asasini, marginalna skupina ismailita, privlače Nietzscheovu pažnju). Almond zaključuje da Nietzsche, u cilju potpune kritike Zapada, islam tretira kao more znakova pogodnih da bi se epistemološki okvir na kojem počiva Zapad destruirao do kraja. Ono što Nietzsche, a potom i Foucault čine, postavljanje je islama u izvantemporalni okvir te kreiranje predodžbe o njegovoj cjelovitosti. Time se islamu oduzima mogućnost promjene, kao i samih epistemoloških prekida kojima se posebno Foucault tako svesrdno bavio. Kod Derride, pak, islam se koristi u dva aspekta: kao Drugi (*Other*) i kao Brat (*Brother*) – opet kao more znakova/negativ koji se koristi onda kada se želi naglasiti kritika moderniteta na Zapadu. Islam, na taj način, postaje

stalni izvor pružanja identiteta, ali on sam taj identitet ne može zadobiti!

I drugi dio Almondove studije koji se bavi odnosom islama i postmoderne književnosti uočava isti problem u drugom mediju. U ovom aspektu autor izvanredno uočava kako se islam koristi i kod pripadnika tzv. *outsiderske* perspektive (poput Borgesa), ali i kod *insidera* (kao što su, uvjetno rečeno, Salman Rushdie i Orhan Pamuk). Islam kod Borgesa predstavlja zbir ideja ili prizora, pri čemu se ovaj autor nerijetko oslanja na bogatu orijentalističku tradiciju u kreiranju svoje predodžbe islama. Što se Rushdieja tiče, on čini svojevrsni zaokret te koristi postmodernu u nastojanju da oživi “pravi islam”, a u tom svom pokušaju islam se kaleidoskopski mijenja poprimajući, u određenim djelima, potpuno negativnu konotaciju, dok u drugima zadobiva blago afirmativnu notu. Kod Pamuka kritika logocentrizma (kojeg on pronalazi u islamu) poprima velike razmjere i manifestira se u vrstama tuge/melanholije; Pamuk koristi tradiciju (kao kontekst i tematiku svojih djela) da bi na određeni način potkopao tu istu tradiciju.

Treći dio knjige osvjetljava veliki disparitet između kritičara alteriteta i monolitizirajuće kritike koju oni, ipak, iskazuju kada je riječ o promatranju islama. U tom dijelu Almond se bavi odnosom Julije Kristeve, Jeana Baudrillarda i Slavoj Žižeka prema islamu. U ovom odnosu se primjećuje ili zatvaranje u začahurene sisteme predrasuda (kao kod Kristeve), ili korištenje islama u svrhu promicanja vlastitog ideološkog naboja (kao kod Žižeka). Almond

kod Baudrillarda i Žižeka primjećuje sljedeće: baš kao što se islam (i Turci) u srednjovjekovnom i predmodernom periodu smatrao apokaliptičnim predznakom, tako i kod ove dvojice autora dolazi do promatranja islama kao predznaka globalne promjene. Razlike u stavu ova dva mislioca su sljedeće: dok Baudrillard primjećuje dolazak islama na svjetsku scenu bez impliciranja njegove “eksploatacije” u određene svrhe, Žižek, s druge strane, nastoji napraviti most između socijalizma i islama. U tom procesu, islam naposljetku treba izgubiti svoja karakteristična obilježja i utopiti se u antikapitalističku bujicu.

Djelo *The New Orientalists: Post-modern representations of Islam from Foucault to Baudrillard* je, stoga, izvanredno štivo za širi krug naučnika koji se bave islamom, Bli-

skim Istokom, ali i Balkanom. Odgovor naučnika koji fenomene islama i islamskog nasljeđa promatraju *iznutra* trebao bi biti svjestan činjenice da postmoderne teorije, s jedne strane, pomažu pri dekonstruiranju zapadnih kanona i monolitnih kategorija, no, s druge strane, da se iste te teorije mogu usmjeriti i protiv do nedavno zanemarenih, potiskivanih, omraženih, alternativnih ili marginalnih religija, kultura, struja i fenomena. Naposljetku možemo zaključiti da orijentalizam, u negativnom značenju te riječi, nipošto nije iščeznuo iz savremenog postmodernog diskursa, već nastavlja da živi i opstaje u njemu, što nam Ian Almond dokazuje na utemeljen, sistematičan i uvjerljiv način u ovoj studiji.

Dženita Karić